

PRAXISE POLIITIKAANALÜÜS

COVID-19 pandeemia sotsiaal-majanduslik mõju noortele

Viiruskriis kui noorte tööhõive ja vaimse tervise kriis

November 2021

Sandra Haugas, Marleen Allemann, Kristi Anniste. Mõttekoda Praxis, 2021.

PÕHISÕNUMID

- 1. Eesti noored on pandeemia ajal töökoha kaotuse, töömahu vähenemise või palgakärpega kokku puutunud sagedamini kui OECD riikide noored keskmiselt.** Eesti 20–24aastaste noorte seas kasvas töötus 2020. aastal võrreldes 2019. aastaga 6,6 protsendipunkti (vs. 2,4 protsendipunkti, kogu tööealine elanikkond). Teistest rohkem kannatasid tööturul noored mehed, Tallinna ja Ida-Virumaa noored. Märkimisväärselt on suurenenud pikaajaliste noorte töötute ja eesti keelest erineva emakeelega NEET-noorte osakaal. Viimastel andmetel on noorte töötus hakanud langema, näiteks 2021. a III kvartalis on 15–24aastaste töötus võrreldes aasta taguse ajaga vähenenud 9,2 protsendipunkti võrra (23%-lt 13,8%-le).
- 2. Noorte töökohad on pandeemia ajal suures kadumise riskis.** Enam kui kolmandik (35%) 15–29aastastest noortest OECD riikides töötab ebakindlatel, madalalpalgalistel ametikohtadel, mis on üle kahe korra rohkem kui keskealiste või vanemate seas ning mida kriisi tingimustes ohustab kiire kadumine. Noorte tööturupositsiooni on nõrgestanud nende sage töötamine pandeemia käigus kahjustada saanud majandusvaldkondades (nt toitlustuses, turisminduses ja meelelahutuses) ning tööandjate kalduvus vajadusel koondada pigem noori kui kogenumaid töötajaid.
- 3. Eesti noorte finantsolukord pandeemia ajal ei ole olnud lihtne.** Enam kui pooled (55%) 18–29aastased noored tunnevad muret oma (leibkonna) rahalise olukorra ja üldise heaolu pärast. Noored (15–24aastased) on rohkem kui kaks korda sagedamini kui inimesed vanuses 25+ (7% vs. 3%) küsinud kohalikul omavalitsuselt abi koroonaviirusega seotud olukorrast tulenevate probleemide tõttu.
- 4. Eestis ei rakendatud erinevalt paljudest teistest OECD riikidest spetsiaalselt noortele mõeldud tööturu- ega finantsmeetmeid pandeemia mõju leevendamiseks.** Tööturu osas otsustati Eestis minna n-ö universaalsete meetmete pakkumise teed põhjendusega, et juba viiruskriisi eel eksisteerisid Eestis mitmed noortele suunatud tööturumeetmed, mida kasutati ka pandeemia tingimustes. Sarnaselt Eestiga eksisteerisid noorte tööturumeetmed pandeemiaeelsetel aastatel ka paljudes teistes riikides, kus loodi noortele ometi akuutses kriisis abi pakkumiseks uusi n-ö hädaabimeetmeid.
- 5. Koolide sulgemise ja teiste pandeemia ohjeldamiseks ellu viidud piirangute tagajärjel aset leidnud üleminek digivahenditel põhinevale elukorraldusele ei kulgenud Eesti noorte jaoks valutult.** Vaatamata üldiselt väga laialdasele digivahendite kasutamisele noorte seas esineb noorte digioskustes puudujääke. Näiteks võivad nad vajada juhendamist digiallkirja andmisel, e-kirja saatmisel või tekstitöötlusprogrammide kasutamisel, mis on vajalikud oskused sujuvaks osalemiseks distantsilt toimivas õppetöös, koolitustel, vaimse tervise ja tööturuteenuste nõustamistel jne. Ka napib noortel kohati allikakriitilisust, küberhügieeni võimekust ning eneseregulatsioonioskusi nn digisõltuvuse ära hoidmiseks. Kui ka oskused on piisavad, võib distantsilt osalemist takistada sobivate digivahendite, piisava internetimahu või privaatsel ruumi puudumine. Lisaks, vaatamata sellele, et noored

suhtlevad omavahel digivahendite abil palju, tõdevad ka nemad, et alati tehnoloogia näost näkku suhtlemist asendada ei suuda.

6. **Viiruskriis on kaasa toonud ülemaailmse noorte inimeste vaimse tervise kriisi, nii ka Eestis.** Mitmetes OECD riikides on vaimse tervise probleemide esinemine noorte seas võrreldes pandeemiaeelse ajaga enam kui kahekordistunud. Eestis on stressi tajumine viiruskriisi ajal märkimisväärselt tõusnud nii noorte kui ka kogu elanikkonna seas, ent noorte seas esineb nii stressi kui ka vaimse tervise häireid oluliselt sagedamini kui teistes vanuserühmades. Enam kui pooltel (55%) Eesti 15–24aastastest noortest esineb depressiooni või teisi meeleoluhäireid, enam kui kolmandikul (38%) ärevushäireid ja umbes kahel kolmandikul (68%) vaimset kurnatust. Noorte vaimse tervise kriisi peamiseks eelduslikuks seletuseks on (üli)koolide, huviringide ja meelelahutusasutuste sulgemisest tulenev suhtlemisnappus, sest just noorte jaoks on suhtlemisel vaimse tervise hoidmisel, teraviliku minapildi kujundamisel ja iseseisvaks täiskasvanuks saamisel kriitiliselt tähtis roll. Noored, kellel on pandeemia ajal olnud hea ligipääs digitehnoloogiale, on suhtlemisvaegusega kaasnevate vaimse tervise probleemide eest olnud kaitstud. Samuti on vaimse tervise häirete eest olnud paremini kaitstud noored, kellel on hästi toimiv pereelu ja positiivsed suhted lapsevanemate või hooldajate ning õdede-vendadega.
7. **Pandeemia tagajärjel tekkinud noorte vaimse tervise kriisi leevendamiseks rakendatud abinõud Eestis ei ole olnud piisavad.** Näiteks ei ole senises mahus lisaraha eraldamine vaimse tervise valdkonna arendamiseks ega psühholoogide ja psühhiaatrite kaugvastuvõtude rakendamine pakkunud märkimisväärset leevendust pikkade ootejärjekordade probleemile. Lisaks, ehkki kaugvastuvõttud on mingil määral parandanud teenuste kättesaadavust väljaspool piirkonnakeskusi elavatele noortele, nendest siiski kõigile abi ei ole (vt täpsemalt punkt nr 5).
8. **Pandeemia tingimustes on kinnitust leidnud noorsootöö olulisus.** Pandeemia ajal noorsootöös osalemine võimaldab noortel teistega kontakti hoida, teha midagi tähendusrikast ning pakub noortele keeruliste tingimuste kiuste midagi, mille toimumist oodata. Luues noortega usaldusliku suhte, saavad noorsootöötajad täita noortele väga olulist usaldusliku rolli. Intervjueeritud noorsootöötajad teadvustavad endil sellise rolli olemasolu. Samal ajal juhivad nad tähelepanu mõnikord esile kerkivatele ebakõladele noorsootöö põhiväärtuste (usaldusliku sidemete loomine noortega) ja kohalike omavalitsuste ootuste vahel, kui viimased näevad (mobiilset) noorsootööd pigem politseitööna eesmärgiga noortekampasid laiali ajada.
9. **Pandeemia tekitatud ebakindlus tööturul ja majanduses koos vaimse tervise kriisiga on süvendanud noorte seas ebavõrdsust.** Viiruskriisi tagajärjel on kannatanud rohkem need, kes juba pandeemia eelselt olid haavatavas olukorras – nt töötud, NEET-noored või madala haridustasemega noored. Ka vaimse tervise osas tabasid raskused eeskätt neid, kes olid juba eelnevalt haavatavamas seisus – noored, kellel juba olid vaimse tervise probleemid, noored, kellel nappis enesejuhtimise oskusi, noored, kellel puudusid positiivsed peresuhted, madala enesehinnanguga noored jne. Olukorras, kus paljude teenuste (nt haridus, vaimse tervise nõustamine ja tööturuteenus) pakkumine ja ka noorte omavaheline suhtlus läksid üle veebikanalitesse, tekkis teenustele ja eakaaslastega suhtlemisele ligipääsuga probleeme ennekõike madalama sotsiaal-majandusliku taustaga noortel, kellel napib ressursse, et distantsilt teenuseid kasutada (vt täpsemalt punkt nr 5).
10. **Noorte rahulolu sellega, kuidas on pandeemiaga tegeletud, on kriisi vältel märkimisväärselt kõikunud, olles värskematel (oktoober 2021) andmetel langenud rekordiliselt madalale tasemele – kriisiga tegelemisega on pigem või väga rahul vaid 17% Eesti noortest vanuses 15–24 aastat.** Noorte rahulolu on jäänud stabiilselt mõnevõrra alla vanemate inimeste omale, kuid suurim erinevus ilmneb just värskematel andmetel, mis näib viitavat noorte teistest vanusegruppide suuremale kriisiväsimusele.

SISSEJUHATUS

COVID-19 pandeemia on jätnud jälje paljude inimeste eludele, kuid just noored on üks neid ühiskonnagruppe, keda viiruskriis on puudutanud iseäranis tugevalt. Siinne analüüs võtabki fookusesse pandeemia sotsiaal-majandusliku mõju noortele. Täpsemalt võetakse vaatluse alla kriisi mõju noorte tööelule, finantsolukorrale, suhetele ja vaimsele tervisele. Hariduselu kui omaette suur uurimisteema on siinsest analüüsist välja jäetud, hoidmaks fookust eelnimetatud teemadel. Pandeemia mõju Eesti laste ja noorte hariduselule on mitmes varasemas uuringus (nt Lauristin jt, 2020; Tammets jt, 2021a; Loogma ja Sirk, 2021) ka juba käsitletud. Analüüsi juhatab sisse ülevaade rahvusvaheliste uuringute põhitulemustest ning sellele järgneb Eesti olukorra analüüs. Siinsest analüüsis on keskmesse võetud ennekõike noored vanuses 15–29 aastat, kuid teatud lõigetes on vastavalt olemasolevatele andmetele keskendutud ka mõnevõrra teistsugustele vanusegruppidele (nt 18–29 vms). Noored on heterogeenne ühiskonnagrupp, kellele pandeemia on avaldanud mitmesugust mõju (nt 15aastane põhikooliõpilane või 29aastane kõrgharitud ja mitme aastase tööstaažiga inimene). Kirjususe demonstreerimiseks on uuringus kombineeritud erinevad andme- ja analüüsitüübid: registri- ja küsitlusandmed ja nende kvantitatiivanalüüs üldiste mustrite esile toomiseks ning noortega läbi viidud fookusgruppiintervjuud ja ekspertidega tehtud individuaalintervjuud ja nende kvalitatiivanalüüs grupisestest varieeruvuste alla joonimiseks ja tsitaatide abil illustreerimiseks. Andmeallikate ja meetodika kohta vaata pikemalt aruande alajaotusest „Metoodika“.

PANDEEMIA MÕJU NOORTELE RAHVUSVAHELISES VAATES

Haavatav rühm tööturul

COVID-19 pandeemia laastav mõju tööturule on eriti tugevalt puudutanud noori. Mitmetes rahvusvahelistes uuringutes (Eurofound, 2021; OECD, 2020a; OECD, 2021a; OECD, 2021b) on tõdetud, et just noored on see ühiskonnagrupp, kelle tööhõive pandeemia ajal enim kannatada on saanud. Viiruskriisist tingitud piirangud on oluliselt kahjustanud majandusvaldkondi nagu toitlustus, turismi-, ja meelelahutustööstus, kus on ametis suhteliselt palju noori (Eurofound, 2021; OECD, 2020a). Lisaks iseloomustab noori sageli osaajaga töötamine ning hõivatus töökohtadel, millele on omane ajutisus/hooajalisus ning madalad palgad (OECD, 2020a; OECD, 2021b) – just selliseid positsioone ohustab kriisi tingimustes kiire kadumine. Keskmiselt töötab OECD riikides 35% 15–29aastastest ebakindlal, madalapalgalisel ametikohal, samas kui keskealiste (30–50aastaste) ja 51aastaste ning vanemate seas on vastav näitaja vaid umbkaudu 15% (OECD, 2020a). Samuti on noored tööturul rasketel aegadel haavatavamad positsioonis, kuivõrd neil on võrreldes pikema kogemusega töötajatega vähem konkreetsetes ettevõttes omandatud teadmisi-oskusi ja nende väljaõppesse on vähem panustatud, mistõttu neid ka koondatakse kergekäelisemalt (OECD, 2021b).

Koguni 51% OECD uuringule Risks That Matter 2020 vastanud 18–29aastastest noortest tõdeb, et nende enda või nende leibkonna liikme tööelus on alates pandeemia algusest esinenud häireid nagu töökoha kaotus, töökoha säilitamise meetmete kasutuselevõtt tööandja poolt, töömahu vähendamine ja/või palgakärped. Vanema tööealise elanikkonna seas on selliseid häireid tööelus enda või leibkonnaliikmete puhul raporteeritud vähem (46% 30–40aastaste ja 37% 50–64aastaste seas) ning vahepeal vähendatud töömahu taastumine kriisieelsele tasemele on samuti olnud nende seas kiirem kui noorte puhul. Märgiline on seegi, et noorte tööhõive on OECD riikide lõikes saanud kahjustada väga erineval määral: kui nt Hollandis ja Belgias on tööga seotud häireid (ise või leibkonnas) kogunud ca 30% noortest, siis Eestis on vastav näitaja üle 60%, olles ühtlasi OECD riikide hulgas suurim. Ka konkreetsetel töökaotusega kokku puutunud noorte osakaal on riigiti erinev – Eesti on selleski osas OECD riikide seas

esirinnas (24%), edestades ligikaudu kolmekordselt Taanit, Hollandit ja Belgia, kus töö¹ kaotas ca 8% ehk OECD riikide võrdluses kõige vähem noori või nende leibkonna liikmeid. (OECD, 2021a)

Ka 2007.–2008. a majanduskriisi mõju noortele oli ränk ning omas pikaajalisi tagajärgi, kuivõrd pikemat aega töötü olemine tähendab noortele sageli ka tulevikus ahtamaid karjääri võimalusi, madalamat palka, kehvemaid väljavaateid leida parem töökoht ning lõpuks ka väiksemat pensionit (OECD, 2020a). Kuivõrd pandeemia ajal toimunu peegeldab suuresti seda, mis juhtus noorte tööhõivega ka möödunud surutise ajal, on väga oluline vältida järgmise n-ö kadunud põlvkonna teket ja luua noorte tööhõivet soodustavaid meetmeid, mida mitmed riigid ka tegid. Eri riikides erinevalt ja erineval määral, kuid nt rakendati spetsiaalseid töökoha säilitamise skeeme, julgustamaks noorte tööle võtmist loodi uusi või laiendati olemasolevaid palgatoetusi, edendati töökohapõhise õppe võimalusi jms (Eurofound, 2021; OECD, 2021b). Eesti on üks väheseid OECD riike, kus pandeemia mõju leevendamiseks noorte tööhõivet toetavaid meetmeid kasutusele ei võetud (OECD, 2021b).

Keeruline finantsolukord

Kuivõrd noorte tööhõive on saanud pandeemia ajal tõsiselt kannatada, on keeruliseks muutunud ka nende finantsolukord. Üle 35% OECD riikide noortest vanuses 18–29 aastat on tunnistanud rahaliste raskuste esinemist oma leibkonnas alates viiruskriisi algusest. Seegi näitaja on noorte hulgas kõrgem kui teiste eagruppide puhul (33% 30–49aastaste ja 26% 50–64aastaste seas). Viiendik noorte leibkondadest kasutas pandeemia ajal tavapärase kulude (nt üür, kommunaalkulud) katmiseks säästude abi või müüs midagi maha, veidi enam kui kümnendik pidi selliste kulutuste eest tasumiseks küsima raha laenuks sõpradelt või perekonnalt. Mõlemad näitajad on noorte leibkondade hulgas kõrgemad kui kahe vanema küsitletud rühma puhul. (OECD, 2021a)

Oluline on seegi, et isegi nendes riikides, kus noorte tööhõive ja sissetulekud said viiruskriisis kannatada vähem, on noored üldiselt väga mures: 63% OECD riikide noortest muretseb oma leibkonna rahaliste ressursside, aga ka laiemas sotsiaal-majandusliku heaolu pärast. See näitaja on küll veidi madalam kui kõikide vanuserühmade keskmine (67%), kuid tegemist on siiski märkimisväärselt suure hulga noortega. Seejuures tunnevad noored naised oma leibkonna finantsiliste vahendite ja üldise heaolu pärast rohkem muret kui meessoost noored (66% vs. 60%). Eestis on nende noorte osakaal, keda nende (leibkonna) rahaline olukord ja üldine heaolu ärevaks teeb, isegi väiksem (55%) kui OECD riikides keskmiselt. (OECD, 2021a)

Selleks, et keerulises seisus noori toetada, on mitmetes OECD riikides lisaks tööturumeetmetele kriisi ajal kasutusele võetud erakorralised sissetulekutoetused, kuid nende maht ja ulatus varieeruvad riigiti (OECD, 2021b). Riikides, kus noored kogesid pandeemia ajal väiksemal määral finantsilisi raskusi (nt Austrias, Prantsusmaal, Saksamaal, Hollandis), eksisteeris mitmesuguseid sissetulekutoetusi, sh nende noortele, kes küll omandasid kõrgharidust, ent olid kaotanud (osaajaga) töö ning olid rahalistes raskustes (OECD, 2021a; OECD, 2021b). OECD (2021b) andmete kohaselt ei rakendanud Eesti COVID-19 kriisi algusest alates sissetulekut toetavaid meetmeid noortele.

Vähe võimalusi suhelda ning mured vaimse tervisega

Inimesed teevad oma nooruse ajal (vanuses 10–24 aastat) lisaks bioloogilisele arengule läbi ka suurejoonelise psühholoogilise ja sotsiaalse arengu (Orben et al., 2020). Võrreldes lastega (kuni 10aastased) veedavad noorukid rohkem aega eakaaslaste kui perega ning just sel ajal asutakse kujundama oma suhtevõrgustikku. Seega on sotsiaalne maailm ja suhtlemine just noorte jaoks väga tähtis. Eakaaslaste mõju noorukieas tugevneb, mis tähendab, et noored inimesed on lastest ja

¹ Sh palgatöö, ettevõtluse või muus vormis töö.

täiskasvanutest tundlikumad eakaaslaste poolse aktsepteerimise, tõrjumise ja heakskiidu suhtes. Sestap on eakaaslastega suhtlemine vajalik ka noorte tervikliku minapildi kujundamiseks ja noorte arenemiseks iseseisvateks täiskasvanuteks. Ühtlasi toetab suhtlemine ka noorte kognitiivset arengut, kuivõrd mitmed kognitiivsed võimed, nt eneseregulatsioonioskused, vajavad arenguks mh suhtlussituatsioone ning teevad läbi olulise arengu just noorukieas. (*Ibid.*)

Mitmed rahvusvahelised uuringud ongi näidanud, et pandeemia ajal, mil näost näkku suhtlemine on olnud piiratud, on suhtlemisvaegusest tulenevaid probleeme teistest tugevamalt tunnetanud just noored. Näiteks toob Eurofoundi (2020) uuring välja, et sotsiaalset tõrjutust on viiruskriisi ajal enim tundnud alla 35aastased inimesed. Ühtlasi tõstavad just noored kõige rohkem esile, et nad tunnevad end „kogu aeg“ või „suurema osa ajast“ üksildasena. Seejuures selgub uuringust, mis keskendus koroonapandeemia mõjule noorsootöös Euroopas, et kriisis muutus (vähemal või rohkemal määral veebikanalitesse ümber kolinud) noorsootöö eriti oluliseks. Nimelt nõustub 74% uuringule vastanud noortest, et pandeemia ajal noorsootöös osalemine aitas neil teistega kontakti hoida, pakkus võimalust midagi tähenduslikku teha ja keeruliste tingimuste kiuste oli elus midagi, mille toimumist oodata (RAY, 2020).

Just noorukiiga on aeg, mil inimesed on iseäranis haavatavad vaimse tervise probleemide tekke suhtes – tervelt 75% täiskasvanutest, kellel on kunagi esinenud vaimse tervise probleeme, ütleb, et esmakordselt kogesid nad sümptomeid enne oma 24. eluaastat (Orben et al., 2020). On leitud, et suhteprobleemid eakaaslastega, nt tõrjutus, kiusamine ja üksildus on depressiooni ja teiste vaimse tervise probleemide riskitegurid. Head suhted eakaaslastega – aga vastupidi – kaitsevad vaimse tervise probleemide eest ja tugevdavad inimestes säilienõtkust. Seega on alust eeldada, et laialdased sotsiaalse keskkonna muutused, mis pandeemia ohjeldamiseks esile kutsuti (füüsilise distantsi hoidmine ja näost näkku suhtlemise piiramine) võisid avaldada märkimisväärset mõju noorte vaimsele tervisele. (*Ibid.*)

Mitmed rahvusvahelised uuringud näitavadki viiruskriisi mastaapset negatiivset mõju noorte vaimsele tervisele. Näiteks OECD (2021c) toob välja, et mitmes OECD riigis (nt Belgias, Prantsusmaal ja USAs) on depressiooni ja ärevust kogevate noorte (vanuses 15–24) hulk enam kui kahekordistunud, kui võrrelda 2021. a märtsis kogutud andmeid viimaste kriisieelsete andmetega. Vaimse tervise probleemide märkimisväärset esinemissageduse kasvu pandeemia ajal ennekõike just noorte seas on näidanud mitmed teisedki uuringud (nt Banks & Xu, s.d.; Leavey et al., 2020). Samal ajal on olnud võimalused saada vaimse tervise alast tuge (üli)koolist või töökohalt viiruskriisi ajal tugevalt häiritud, mistõttu on noored pöördunud pigem teistsuguste platvormide (nt nõustamisliinid, noorte tugikeskused) poole (OECD, 2021c). OECD hinnangul on iseäranis oluline roll noortele vaimse tervise kriisiabi pakkumisel vaimse tervise nõustamisliinidel, mis paljudel juhtudel loodigi või mille tegevust laiendati vastusena COVID-19 kriisile ja mis nüüd eksisteerivad enamikes OECD riikides (*Ibid.*). Ka Eestis on mitmeid mittetulundus- ja avaliku sektori algatusi, mis pakuvad vaimse tervise alast nõustamist telefoni või veebi teel, nt Lasteabi telefoninõustamine ja Peaasi veebinõustamine lastele ja noortele ning Eluliin telefoninõustamine kõigile abivajajatele. OECD (2021c) soovitab valitsustel nõustamisliinide tegevust rahaliselt toetada, et teenust oleks piisavas mahus võimalik pakkuda ka pandeemia jätkudes ja järgselt.

Orben et al. (2020) rõhutavad, et ehkki on selge, et pandeemiaga kaasnenud füüsilise distantseerumine on noortele üldiselt kahjulik, ei ole siiski kõik noored saanud kannatada ühtviisi tugevalt. Näiteks noored, kes elavad n-ö hästi funktsioneerivas peres ja kellel on positiivsed suhted oma vanemate või hooldajate ja õdede-vendadega, võivad olla füüsilisest distantseerumisest vähem mõjutatud kui noored, kellel ei ole positiivseid suhteid pereliikmetega või kes elavad üksi (*Ibid.*). Seega on pereliikmetel väga oluline roll noorte vaimse tervise ja heaolu toetamisel. Lisaks on leitud, et füüsilise distantseerumise mõningaid negatiivseid efekte noortel võib aidata leevendada digitehnoloogia ja sotsiaalmeedia kasutamine, kuigi see küsimus, sh digivahendite ja sotsiaalmeedia võimalused ja ohud, vajab lisaurimist (Orben et al., 2020).

Noorte rahulolematuus

Vaatamata ülal nimetatud meetmetele leevendamaks viiruskriisi mõju noortele leiab 65% OECD riikide 18–29aastastest noortest (Eestis veidi alla keskmise, ca 63%) et valitsused ei ole teinud piisavalt ning nende majandusliku ja sotsiaalse turvalisuse ning heaolu tagamiseks tuleks teha (oluliselt) rohkem. Samuti ei usu noored, et neil on vajaduse korral kerge ligipääs avalikele toetustele – 60% arvab, et nad ei kvalifitseeru toetuse saajateks, 57% peab taotlemist keerukaks ja veidi vähem kui pooled arvavad, et neid koheldaks toetuste jagamisel ebaõiglaselt. Lisaks tunneb 40% noortest, et valitsus ei võta nendesuguste inimeste arvamusi toetusmeetmete ja teenuste disainimisel ning uuendamisel arvesse. (OECD, 2021a)

PANDEEMIA MÕJU NOORTELE EESTIS

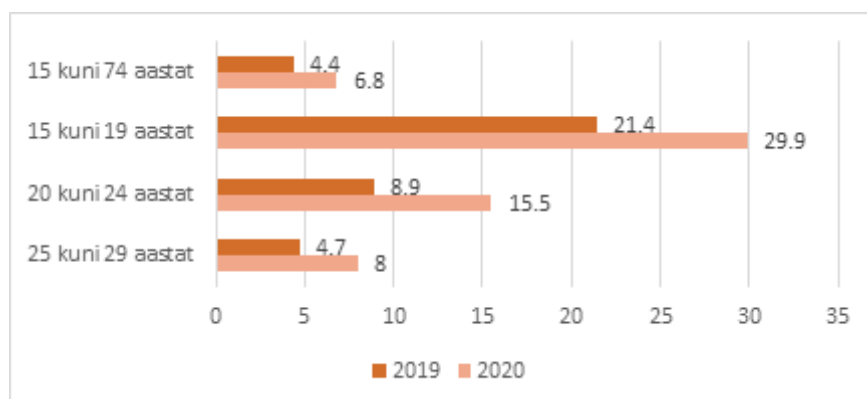
Pandeemia mõju noorte tööelule ja finantsolukorrale

Milline on olukord?

COVID-19 pandeemia ohjeldamiseks vastu võetud meetmetest tulenenud majandussurutise tulemusena kahanes Eesti inimeste osalemine tööhõives ning suurenes töötus. **Noored said aga kriisis kannatada enam kui teised vanuserühmad.** Kui tööhõive määr 15–74aastaste seas kahanes Eestis 2020. aastal võrreldes eelneva aastaga 1,7 protsendipunkti (pp) võrra, siis noorte seas oli langus oluliselt suurem: 15–19aastaste seas kahanes tööhõive 2,2 pp, 20–24aastaste seas 5 pp ning 25–29aastaste seas 2,1 pp. 2021. a esimeses kvartalis hakkas noorte tööhõive aga taas tõusma, näiteks tõusis 15–24aastaste tööhõive määr 2020. aasta viimase kvartali madalseisult (29,3%) 33,3%-le 2021. aasta teises kvartalis.

Ka töötuse määr kasvas 2020. aastal nooremates vanuserühmades keskmisest oluliselt enam kui kogu tööealise elanikkonna puhul. Kui 15–74aastaste seas kasvas töötus 2020. aastal võrreldes 2019. aastaga 2,4 pp võrra, siis 15–19aastaste seas lausa 8,5 pp, 20–24aastaste seas 6,6 pp ning 25–29aastaste seas 3,3 pp võrra (Joonis 1). Siinkohal on oluline märkida, et valdav enamus (ca 85%) 15–19aastastest siiski tööjõus ei osale, st on majanduslikult mitteaktiivsed (näiteks on hõivatud õpingutega).

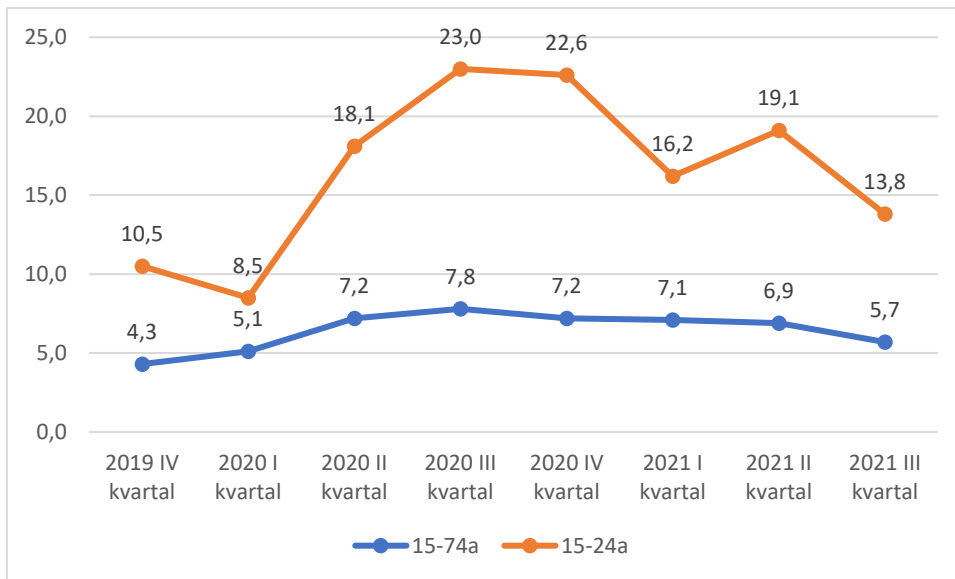
Joonis 1. Töötuse määr (%), 2019 ja 2020

Allikas: Statistikaamet

2021. a I kvartalis noorte töötuse määr küll kahanes (15–24aastaste vanuserühmas 22,6%-lt 2020. a IV kvartalis 16,2%-le 2021. a I kvartalis), kuid 2021. aasta kevadel piirangute taaskehtestamisel hakkas noorte töötuse määr uuesti kasvama (19,1%-le) (Joonis 2). Viimastel (2021. a III kvartali) andmetel on aga noorte töötus taas langema hakanud. Iseäranis on **pandeemia suurendanud noorte seas pikaajaliste töötute osakaalu**². Näiteks kui 2020. aasta jaanuaris moodustasid rohkem kui aasta töötuna arvel olevad noored 5,1% kõigist töötuna arvel olevatest 16–29aastastest, siis 2021. aasta augustiks oli vastav näitaja tõusnud 10,9%-ni.

Joonis 2. Töötuse määr (%), kvartalid

Allikas: Statistikaamet

Soo lõikes halvenesid 2020. a tööturunäitajad võrreldes 2019. aastaga **rohkem noorte meeste kui noorte naiste seas**. Näiteks kui 20–24aastaste meeste tööhõive määr kahanes 6,3 pp, siis samas vanuses naiste puhul 3,8 pp. Töötus suurenes kõige enam 15–19aastaste meeste seas (10,9 pp), kuid kasv oli kiire ka 20–24aastaste naiste (7,5 pp) ja meeste hulgas (5,6 pp).

Piirkondlikult tabas kriis valusamalt **Tallinnas ja Ida-Virumaal elavaid noori**. Nii kahanes Tallinnas elavate 15–24aastaste noorte tööhõive määr 7,2 pp (49,9%-lt 42,7%-le) ja Ida-Virumaal elavate noorte tööhõive määr 6,9 pp võrra (24%-lt 17,1%-le). Tõdemus, et **maapiirkondade noortele tõi pandeemia tööturul kaasa ilmselt vähem kahju**, käis läbi ka vestlusest ühe noortega töötava eksperdiga, kelle hinnangul ei ole maal sageli niikuinii (erialase) kogemusega noortele sobivaid ameteid ning olemasolevad töökohad on oma tüübilt pigem sellised, mis pandeemia tingimustes sedavõrd kiirelt ei kao.

„Maapiirkondades väga palju noortel sellist... töökohtade valikut ju ei ole. Neid firmasid, kes (...) ilma hariduseeta noortele midagi pakuvad, võib lugeda ühe käe sõrmedel üles. Ja noh, eks nad siis õpetavad ise neid noori välja, kui noor on valmis sinna tööle minema. Enamasti on need töökohad ikkagi sellised, kes võtavad kasvõi õpipõhisina teda tööle. (...) Meil nii drastiliselt ei nähtu, et need noored jäid kuidagi rohkem (...) tööturust kõrvale.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

² Töötukassa töötuna arveloleku andmed 2020 jaanuar ja 2021 august.

Töötute 16–29aastaste noorte seas on **kasvanud erialase hariduseta noorte ning kahanenud kutse- ja kõrgharidusega noorte osakaal**. Kuigi trend oli märgatav juba pandeemia eelsel ajal, võimendas COVID-19 pandeemia seda oluliselt. Näiteks kui 2016. aastal oli töötute noorte seas erialase hariduseta 51,4%, kutseharidusega 28,8% ja kõrgharidusega 18,1%, siis 2021. aastaks olid näitajad vastavalt 59,3%, 25,4% ja 13,7%³.

Kasvas ka NEET noorte arv. Kui 2019. aastal oli Eestis ligi 21 000 15–29aastast NEET noort (9,8% 15–29 aastastest noortest), siis 2020. aastal oli nende arvukus kasvanud üle 24 000 (vastavalt 11,7%). Iseäranis palju kasvas NEET noorte arvukus **eesti keelest erineva emakeelega noorte seas**, ligikaudu 5600-lt (10,6% 15–29aastastest eesti keelest erineva emakeelega inimeste seas) ca 8400-ni (vastavalt 15,4%).

Koroonakriisis tulevad tööalaselt paremini toime inimesed, kellel on võimalik teha kaugtööd (OECD, 2020b). Noorte (15–24aastaste) seas on aga keskmiselt oluliselt rohkem neid, kelle **tööülesanded või tööandja ei võimalda kaugtööd teha**. Näiteks 2021. a juunis läbiviidud küsitlusuuringu põhjal oli vaid 17%-l 15–24aastastest töö, mille iseloom ja tööandja võimaldasid teha kaugtööd, samas kui kõikide 15aastaste ja vanemate seas oli kaugtöö võimalusega töötajaid 29% (Turu-uuringute AS, 2021a).

Seega on Eesti noorte olukord tööturul saanud viiruskriisi tagajärjel märkimisväärselt kannatada, kusjuures **kõige valusamalt on pandeemia tabanud 15–24aastaseid**, kelle seas tööhõive on langenud ja töötus kasvanud kõige enam.

Olukorra tõsidust ilmestavad ka OECD (2021a) Risks that matter uuringu raames kogutud noorte endi hinnangud kokkupuudetele töökaotusega, mis erinevalt Statistikaameti töötuse andmetest hõlmavad lisaks noortele endile ka nende leibkonna liikmeid ja lisaks palgatööle ka mistahes teisi töötamise vorme (nt ettevõtetus, vabakutselisus). Uuringust ilmneb, et **Eesti on OECD riikide seas esirinnas noorte osakaalu poolest, kes on pandeemia ajal kokku puutunud töökaotusega**: sellised noored moodustavad Eesti 18–29aastastest peaaegu veerandi (*ibid.*).

Nagu selgus siinse aruande rahvusvaheliste uuringute ülevaates, on **Eesti OECD riikide seas esikohal 18–29aastaste noorte osakaalu poolest (60% vs. 51%, OECD keskmine), kes ise või kelle leibkonna liige on tööelus kogenud negatiivseid tagajärgi** (nt palgakärpeid, töömahu vähenemist, tööandja pakutavate soodustuste peatamist, töökaotust) (OECD, 2021a). Näitlikustamiseks, missuguste negatiivsete tagajärgedega Eesti noored tööelus kokku on puutunud, on järgnevalt toodud mõned tsitaadid vestlusringidest noortega.

„Ma nüüd paar aastat olen töötanud ühes ja samas kohas. Minul läks nagu väga hästi. Töökoht jäi alles. Ainuke oligi, et kaheks kuuks vähendati siis paarkümmend protsenti palka.“ (28aastane noormees)

„Muuseumitööga juhtus küll nii, et meile ei makstud enam jõuksis käimist kinni. Aga muid asju ei kärbitud. (...) Kedagi lahti ei lastud.“ (22aastane naine)

Noortega töötavad eksperdid, kellega siinse uuringu raames vesteldi, toovad lisaks välja mitmeid spetsiifilisi noortegruppe, kelle tööturu- ja finantsolukord pandeemia tagajärjel iseäranis tugeva löögi sai. Näiteks tõstetakse ühe sellise grupina esile **vene emakeelega alla 18aastased noored**, kellele ühe eksperdi sõnul oli peaaegu võimatu leida hõives osalemise võimalusi. Lisaks mainitakse ka nn **tagasipöördujaid** ehk noori, kellel välismaal enam hõives osaleda ei õnnestunud ja kellel Eestisse naastes langes harjumuspärane elatustase – sõltumata sellest, kas ta Eestis leidis töö või mitte.

³ Töötukassa töötuna arveloleku andmed 2016 ja 2021.

„No meie kandis (...) tuli tagasi siia Eestisse väga palju noori, kes välismaal töötasid varem. Neid tuli ikka nagu peredega ja peredeta (...), kuna, eelkõige Soomes, eksju, väga paljudele eestlastele enam tööd ei olnud. (...) Neid võib lugeda kokku, ma arvan, äkki 40–50 tükki.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Ekspertid rõhutavad lisaks, et **ennekõike said pandeemia ajal kannatada need, kes juba pandeemiaeelselt olid raskustes: NEET-noored, töötud või muul moel haavatavas seisus noored**, kuna viiruskriisi ajal on neil töö leidmine ja enese tööturule siirdumiseks ettevalmistamine veel keerulisem kui varem. Takistuseks võis kujuneda **mitmete oluliste ressursside – nt digivahendite ja (piiramatu) internetiühenduse – nappus**. Piisavas mahus ja kiire interneti puudumisel on kaks peamist seletust: perede napid võimalused kõrgema hinnaga internetiühendust endale lubada, aga teiselt poolt ka ühenduste puudumine piirkonnas. Probleemidest on meedias iseäranis viiruskriisi taustal juttu tehtud palju (nt Mõttus, 2021; Pärli & Lillemäe, 2021), kuid kitsaskohti kaotada ei ole suudetud. Näiteks kirjeldab üks noorsootöö ekspert noorte ressurssipuudusest tulenevat probleemi järgnevalt:

„Aga pandeemia oludes... jah, töö kolis kõik veebi või siis telefoni teele, aga mis oli nende noortega nagu keeruline, kes olid samal ajal NEET-noore staatusesse langemise riskis, keda me toetasime (...), neil oli tegelikult keeruline see, et neil oli tarvis valida, kas nad kavatsevad internetimahtu kasutada hariduse omandamiseks või siis meie inimestega suhtlemiseks, sest osadel noortel ei olnud piiramatu netiga paketid, ja... ja täiesti oli ka olukordi, kus võtsimegi noore... Rahalisi vahendeid tal ei olnud (...) piiramatu paketi jaoks — ja võtsimegi lahti ja arutasime, et kui palju ta saab ühel või teisel päeval internetti kasutada, et tal jätkuks terveks kuuks seda. Ja samamoodi õpetasime neid avalikke internetipunkte, või kui oli soojem aeg, siis Tallinnas on osades parkides wi-fi üleval — et mine kasuta seda; saad mahtu suurendada. Või noh, enda mahtu nii-öelda vähem kasutada.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Veebi teel pakutavate teenuste tarbimist võisid takistada ka **noorte kohati ebapiisavad digioskused**. Näiteks on välja toodud, et ehkki noored viibivad digimaailmas palju, piirdub nende tegevus sageli peamiselt arvutimängude mängimise, videote vaatamise ja sotsiaalmeedia kasutamisega, samas kui hariduses ja tööelus vajalikud oskused, alates digiallkirja andmisest ja e-kirjade saatmisest ja lõpetades allikakriitilisuse, küberhügieeni ja eneseregulatsioonioskustega ei ole alati piisavalt hästi välja arendatud (nt Leppik, Haaristo & Mägi, 2017; Mägi, 2021; Org, 2021; Edu ja Tegu, s.d.; ENTK, 2020; Seema & Vinter-Nemvalts, 2020).

Seda, et viiruskriisis on enam kannatada saanud juba niigi haavatavamad grupid ning et **pandeemia on süvendanud ühiskondlikku ebavõrdsust**, on näidanud ka mitmed varasemad uuringud (nt OECD, 2020a, NICCY, 2021).

Ühe eksperdi sõnul võis pandeemia algus NEET-noorte seisukohast olla tööturul isegi mõneta positiivne aeg, kuna esmalt tekkis uutes oludes (nt e-kaubanduse kasvades) juurde ametikohti, kuhu ka kogemusteta noori palgati.

„Ma ütleks, et pandeemia alguses olid nemad väga õnnelikud olukorras — kuna nad ei olnud pikalt tööd leidnud, siis komplekteerimistöö... mõni veel töötas 3–4 töökohal ja näpud olid nii püsti, et... noh, kunagi pole nii palju raha käes olnud. Algusaeg oli nagu selles suhtes võib-olla isegi õnnelik osa. Aga mida aeg edasi, seda tegelikult õnnetumaks see üldpilt läks...“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Kui see ajutine edulugu kõrvale jätta, tõdevad siiski nii mainitud tugiprogrammi töötaja kui ka kõik teised intervjuueeritud eksperdid, et just noored on viiruskriisis tööturul eriti valusalt pihta saanud. Noorte tööhõivepoliitika eksperdi hinnangul sõlmitakse noortega tihtipeale pigem tähtajalisi lepinguid või töövõtu- või käsunduslepinguid, millest on kriisi tingimustes lihtsam loobuda. Lisaks toob ta välja, et palju noori tuligi töötuna arvele just sektoritest nagu turismindus, toitlustus ja teenindus, mis viiruskriisis eriti räsida on saanud. Ühtlasi koondatakse noori tema sõnul kergekäelisemalt, kuna neil on väiksem töökogemus, võib puududa erialane haridus ning lühema staažiga töötajale tuleb maksta

väiksemat koondamistasu. Teisisõnu jäävad intervjuudest Eesti ekspertidega noorte tööturul kannatada saamise peamiste seletustena kõlama sarnased põhjused, mille on esile tõstnud ka eelpool viidatud rahvusvahelised uuringuaruanded (nt Eurofound, 2021; OECD, 2020a; OECD, 2021b). Näiteks töökogemuse puudumist ja sellest tulenevat haavatavust noorte tööhõive kontekstis tunnistas üks intervjuueeritud tugiprogrammi ekspert järgnevalt:

„Aprillis (2020 – autorite täpsustus) toimus tegelikult sihuke töötajakesksest tööturust tööandjakeskseks tööturuks ümberhäälestumine põhimõtteliselt paari päevaga. See klikk käis nagu... tõesti – see oli paar päeva, kui olime olukorras, kus tegelikult töövõtja või inimene enam ei dikteerinud, vaid asutused hakkasid dikteerima. Ja selle teadmisega hakkamasaamine tegelikult oli esiteks sellele valdkonnale raske, aga veel raskem oli see noortele, sest (...) enne oli olukord ikkagi see, et sa said valida töökohtade vahel, aga sellel hetkel hakati valima tegelikult tööjõudu, sest sellist tervet, võimekat, haritud ja kogemusega tööjõudu tekkis turule päris palju. Ja need noored, kogemuseeta noored tegelikult jäid täielikult vaeslapse rolli.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Noorte tööturuolukorra halvenedes kerkisid mõistagi esile ka finantsprobleemid. OECD (2021a) andmetel **tunnevad veidi enam kui pooled (55%) 18–29aastased Eesti noored muret oma (leibkonna) rahalise olukorra ja üldise heaolu pärast**. Finantsprobleemide olemasolule noorte seas viitab ka see, et **noored (15–24aastased) on rohkem kui kaks korda sagedamini kui inimesed vanuses 25+ (7% vs. 3%) küsinud KOV abi koroonaviirusega seotud olukorrast tulenevate probleemide tõttu** (Turu-uuringute AS, 2021b). Ka mõlemad noorte tugiprogrammides töötavad eksperdid rõhutavad toetust otsivate inimeste arvu kasvu. Nende sõnul on noortel pandeemia ajal olnud suurem valmisolek sotsiaaltoetusi vastu võtta ning igasugune abi on läinud rohkem hinda.

„Muidu ei olnud nagu väga palju neid, kes oleks tahtnud sellist toiduabi. Ikka oli igasugust häda, et küll tuuakse viimase päeva kaupa ja midagi iganes. Aga noh, siis (pandeemia ajal – autorite täpsustus) ei olnud enam vahet.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Kuigi pandeemia mõju noorte tööturu näitajatele ja sissetulekutele oli üldiselt negatiivne, leidub ka juhtumeid, kus pandeemia võis noorte finantsolukorrale mõjuda positiivselt – seda juhtudel, kus noort ei tabanud pandeemia tagajärjel töökaotus ning ta tuli oma eluga juba enne pandeemiat üldjoontes hästi toime (st osales hõives või hariduses, omas stabiilset sissetulekut jne).

„Minul läks paremaks seis. Vähem väljas söömist. Hakkasin kodus trenni tegema. Vähem läks transpordi peale, sest ei pidanud kusagile liikuma. Ja niimoodi säästsin raha.“ (24aastane noormees)

Noortega töötavad eksperdid toovad aga pandeemia positiivse järelmina esile, et tööturul toimuv on ajendanud osasid varem haridustee pooleli jätnud noori õpingutega jätkama.

„Teisalt see olukord oli selles suhtes väga hea, et noored, kes ei olnud lõpetanud põhikooli, kellel ei olnud huvigi põhikooli lõpetada, siis nad mõistsid seda, et tänase haridusega tegelikult nad jalga ukse vahele ei saa. Ja päris suur hulk (...) valis siis kas täiskasvanute gümnaasiumi, või siis tegelikult leidis võimaluse ühineda nii-öelda tavakooliga.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Lisaks on ekspertidele positiivse aspektina silma jäänud, et keerukates tingimustes on noorte seas suurenenud huvi nn rahatarkuse teema ehk selle vastu, kuidas tagada säästupuhvri olemasolu rasketeks aegadeks.

Mida on tehtud ja mida tuleks veel teha?

Erinevalt paljudest teistest OECD riikidest ei rakendatud Eestis spetsiaalselt noortele mõeldud meetmeid pandeemia mõju leevendamiseks ei seoses noorte kannatada saanud tööturu- ega ka

finantsolukorraga (OECD, 2021b). Noorte tööhõivepoliitika ekspert selgitab, et Eestis mindi universaalsete toetusmeetmete pakkumise teed, tuues näiteks töandjatele mõeldud universaalse palgatoetuse, mis võimaldas koondamisi edasi lükata või ära hoida, ning lisab, et nende meetmete mõju konkreetselt noortele ei ole mõõdetud. Noortespetsiifiliste tugimeetmete väljatöötamisest loobumist põhjendab ekspert sellega, et ka väljaspool viiruskriisi on Eestis juba eksisteerinud mitmesugused konkreetselt noortele suunatud tööturumeetmed, mida kasutati aktiivselt ka pandeemia tingimustes. Siinkohal on oluline märkida, et sarnaselt Eestiga eksisteerisid noorte tööturumeetmed pandeemiaeelselt ka paljudes teistes riikides, kuid ometi loodi seal viiruskriisi spetsiifikaga toime tulekuks, st noortele akuutses kriisis abi pakkumiseks ka uusi n-ö hädaabi meetmeid.

Kuigi spetsiaalselt pandeemia mõju leevendamiseks noortespetsiifilisi tööturumeetmeid Eestis loodud ei ole, tõstab noorte tööhõivepoliitika ekspert esile mitmeid uusi noortele suunatud meetmeid, mille seas mõne rakendamisega alustamine on langenud pandeemia aega – nt noortele spetsialiseerunud nõustajate (juhtumikorraldajate) kasutamine, parandamaks koostööd noorsootöötajate ja Töötukassa vahel ja võimaldamaks seeläbi kiiremat tööhõivesse naasmise tuge ka keerulises situatsioonis noortele, ning teatud mahus tööampsude tegemise lubamine töötuna arvel olles. Viimane võib noorte tööhõivepoliitika eksperdi hinnangul rohkem kasu tuua just noortele, kes sagedamini tööampsude tegijad on.

Ühe pandeemia ajal tekkinud murekohana toob noorte tööhõivepoliitika ekspert välja **noorte ebamugavustunde osaleda virtuaalsetel nõustamistel**, mis toetavad noorte tööturule siirdumist. Olgugi et erikokkuleppel sai noortega läbi viia ka näost näkku kohtumisi, toimus valdav osa nõustamisi siiski veebis. Neil osalemine oli aga noorte jaoks kohati keeruline, sest inimesi täis kodus ei tundud end sageli mugavalt.

Peamise arendamist vajava kohana Eesti noorte tööturupoliitikas tõstab noorte tööhõivepoliitika ekspert esile **mittesüsteemse lähenemise ja ebapiisava koostöö teiste institutsioonide esindajatega**. Praegu näiteks puudub tema hinnangul Töötukassal kohalike omavalitsuste ja noorsootöötajatega ühtne kokkulepitud koostöömudel ehk teisisõnu toimivad pigem konkreetsel inimestel põhinevad tutvused ja kokkulepped, mis võivad aga kergelt kaduda. Noorte tööhõivepoliitika eksperdi hinnangul ei ole ka edaspidi sarnastes tingimustes tarvis luua uusi noortele suunatud tugimeetmeid, vaid tähtis on, et olemasolev süsteem toimiks igal hetkel noore jaoks võimalikult tulemuslikult ja sujuvalt.

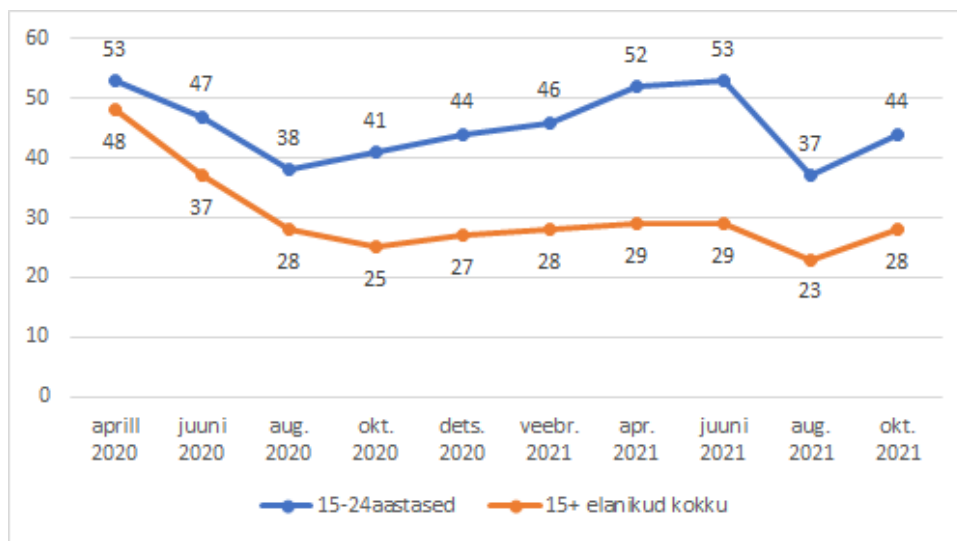
Seoses digivahendite ja kiire interneti võimaldamisega noortele on Eestis astunud mitmeid samme. Riigi, kohalike omavalitsuste, koolide ja Lastekaitse Liidu koostöös kaardistatakse digivahendite nappuses lapsed ja noored ning võimaldatakse neile õppetööks vajalikud vahendid (Kolk, 2021). Samas on see süsteem ennekõike üldharidusekeskne ega suuda vastata noorte mitmekesistele vajadustele, jättes kõrvale nt NEET-noorte, töötute ja üliõpilaste vajadused. Ühtlasi toetab riik protsessi, mille eesmärgiks on internetiühenduste parandamine maapiirkondades (Majandus- ja Kommunikatsiooniministerium, 2020). See süsteem ei ole aga kohati olnud tulemuslik (nt on toetuse saajateks kvalifitseeruvatest inimestest kiire interneti toetust taotlenud vaid väga väike osa (Harju, 2020)) ja seega tuleb olemasolevat korraldust kohandada inimeste vajadustele ja võimalustele paremini vastavaks (nt suurendada toetust), et seeläbi internetiühenduste loomise protsessi kiirendada.

Pandeemia mõju noorte vaimsele tervisele ja suhetele

Milline on olukord?

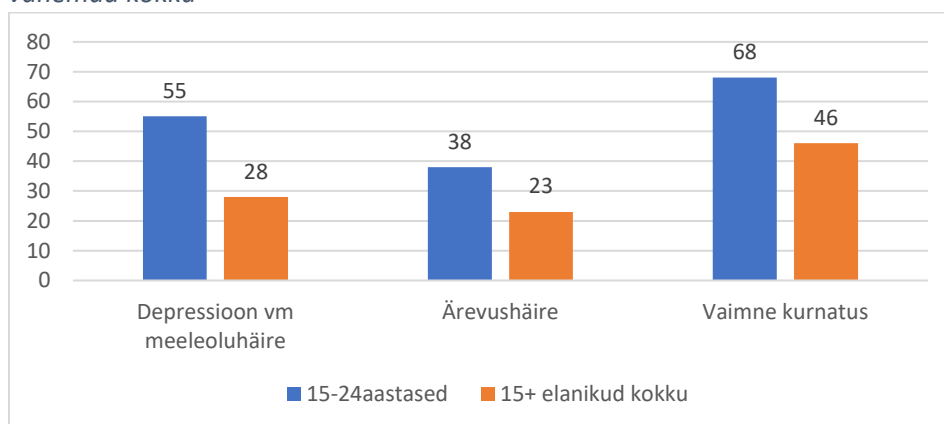
Nagu selgus siinse aruande rahvusvaheliste uuringute ülevaate osas, on OECD andmetel **15–24aastaste vaimne tervis vahemikus 2020–2021 märgatavalt halvenenud** (OECD, 2021c). Vaimse tervise probleemide laialdast levikut noorte seas kinnitavad ka Eestis kogutud andmed, mis näitavad, et **Eesti noored kogevad teistest vanuserühmadest oluliselt rohkem stressi (Joonis 4) ning vaimse tervise häireid**: depressiooni esineb enam kui pooltel, ärevushäireid rohkem kui kolmandikul ning vaimset kurnatust koguni kahel kolmandikul noortest (Joonis 5).

Joonis 4. Väga suure või suure stressi tunnetamine viimase 30 päeva jooksul (%), 15–24aastased ning kõik 15aastased ja vanemad kokku

Allikas: COVID-19 teemaline küsitlus. Küsitluslained 2020.a aprillist kuni 2021.a oktoobrini. Turu-uuringute AS

Joonis 5. Vaimse tervise probleemide esinemise sagedus (%), 15–24aastased ning kõik 15aastased ja vanemad kokku

Allikas: COVID-19 teemaline küsitlus. 30. küsitluslaine. 21–23.05.2021. Turu-uuringute AS

Noored kogesid stressi teistest vanuserühmadest enam ka enne pandeemiat (Reile ja Veideman, 2021). Kuigi üksühele võrreldavad uuringud hetkel puuduvad (eri uuringutes küsimused veidi erinevad), on siiski ilmne, et **stressi tunnetamine on pandeemia ajal nii noorte kui kogu elanikkonna**

hulgas oluliselt tõusnud. Kui näiteks 2020. aastal eriolukorra alguses oli 19% 16–24aastastest meestest ja 34,1% 16–24aastastest naistest kogenud viimase 30 päeva jooksul talumatut või rohkem kui tavaliselt stressi (seega vanuserühma keskmine jääb sinna vahepeale), siis 2020. aasta maiks olid viimase 30 päeva jooksul kogenud suurt või väga suurt stressi 57% kõikidest 15–24aastastest noortest. Stressi kogemine on oluliselt vähenenud nii 2020. aasta kui 2021. aasta suvel, mis võib osalt olla seotud pandeemia vaibumise ja piirangute leevendamisega suveperioodidel, kuid osalt ka puhkuste algusega.

Siinse uuringu käigus läbi viidud vestlusringid noortega üldjoontes peegeldavad eelnevalt viidatud rahvusvaheliste ja Eesti uuringute tulemusi, rõhutades veel omakorda pandeemia negatiivset mõju noorte vaimsele tervisele. Ühelt poolt näitavad vestlusringid (aga ka ekspertintervjuud), et viiruskriis mõjus raskelt eeskätt nendele noortele, kellel juba enne pandeemiat oli esinenud vaimse tervise probleeme. Näiteks noortel, kes enne viiruskriisi puhkemist olid oma vaimse tervise probleemide leevendamisega aktiivselt tegelenud (nt psühholoogi vastuvõtul käinud), muutus see pandeemia ajal keerulisemaks (nt tulenevalt näost näkku vastuvõttude kättesaadavuse vähenemisest). Noored, kes ei olnud oma probleemidega pandeemiaeelselt aktiivselt tegelenud, kuid keda noorsootõotajad või teised eksperdid olid siiski toetanud, võisid aga kriisi ajal hoopis n-ö pildilt kaduda. Teisisõnu – nagu joonistus välja ka tööturu- ja finantsolukorra analüüsis – puudutas **pandeemia vaimse tervise tegemal rängemalt neid noori, kes juba enne viiruskriisi olid haavatavamad.**

„Ma käisin (enne pandeemiat – autorite täpsustus) ülikooli nõustaja juures rääkimas oma muredest, (...) ja need olid üsna kasulikud. Aga pandeemia ajal ma ei saanud eriti minna sinna – või noh, neid ei toimunud või psühholoog nagu ei vastanud mulle. Nii et see oli natuke jama.“ (24aastane noormees)

„Ma ütleks, et võib-olla need noored, kellel on koolis raskused ja neil on üldse võib-olla sellised... Noh, ongi, sotsiaalselt võib-olla kehvas olukorras ja me ei tea täpselt, mis nende perevärk on. Et need kadusid võib-olla täitsa silmapiirilt ära. Et kui nad piirangute tingimustes olid sunnitud koju jääma, ei saanud õpetajad võib-olla nendega kontakti, ei saanud noorsootõotajad kontakti nendega ja nad kadusid nagu täiesti ära. (...) Et see oli küll, ma arvan, üks kõige haavatavam sihtrühm – kellel on raskused, on need siis õppimiskõikused, käitumiskõikused, sotsiaalsed raskused ja kes siis kadusid täiesti ära.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Teiselt poolt esines aga sedagi, et **noortel alles tekkisid pandeemia ajal vaimse tervise probleemid või seisundid, mis võivad vaimse tervise probleemideni viia**, nt õpimotivatsiooni langus, jõuetus, läbipõlemine, ärevus. Seega ei jätnud pandeemia, mis seadis varasemast hoopis teistsugused nõudmised noorte enese juhtimise (nt enese distsiplineerimise, aja planeerimise ja piiride tõmbamise) oskustele (vt ka Tammets jt, 2021b; Lauristin jt, 2020), puutumata ka neid noori, kellel viiruskriisi eel vaimse tervise probleemide või nendeni viia võivate seisunditega üldiselt märkimisväärsed kokkupuuted ei olnud.

„Hästi palju oli hirmu, aga ka seda mittejäksamist voodist välja tulla – hästi palju oli seda, sest ma sain õppida voodis, ma sain kõike teha voodis. Hästi palju oli seda... – ma ei oska nüüd sõnastada – läbipõlemist, et „ah, ma ei suuda enam.““ (15aastane tüdruk)

„Üsna raske oli õpimotivatsiooni leida või mingit distsipliini hoida – just õppimise osas. Varasemalt ma enamasti harrastasin teistega koos õppimist – siis oli kuidagi nagu hästi hea –, mida koroonajal füüsiliselt teha ei saanud. Siis sai proovitud mingeid Zoom'i õpigruppe, mis natuke aitasid, aga nad ei olnud ikkagi päris head, päris sama, mis füüsiliselt kokkusaamine.“ (22aastane naine)

„Võib-olla selle läbipõlemise suhtes (...) mis ma ise tundsin, kui kõik läks netti, või, noh, ma olin kodukontoris, ma ei pidanud kusagile minema, väga mugav – võib-olla ma võtsin endale veel rohkem kohustusi. Ma läksin uuesti kooli, ehk siis mul oli töö ja kool juures, tundsin, et oh, äkki ma saan hakkama,

kui kõik on (...) netis, kodukontor, ma ei pea kahe koha pealt nagu jooksma, ma saan kõigega hakkama. Võtsin veel natuke muid kohustusi juurde... Tegelikult ma võib-olla ei tajunud seda, kust lõpuks minu piir läheb ja võib-olla tõesti tunned sihukest läbipõlemist.“ (25aastane naine)

Pandeemia ränka mõju noorte vaimsele tervisele rõhutavad ka kõik eksperdid, kellega vesteldi. Mainitakse nii sotsiaalse ärevuse suuremat levikut (noored ei julge pärast distantsõpet enam kooli minna, ei saa hakkama suurtes gruppides jms), seda, et esineb „*rohkem paanikahooge, hullult palju*“ (noorte tugiprogrammi ekspert) kui ka mitmesuguseid meeleoluhäireid, mis on jäänud kestma pikemaks ajaks.

„Paljud noored (...) on toonud välja, et võib-olla nad said isegi koolitööga hästi hakkama, tegid selle ära, et see pool oli okei, aga lihtsalt see olukord oli nii muserdav ja ühetaoline. (...) Sellist rõõmu ja positiivset elementi, mis tuleb ju koos suhtlemisega, see kukkuski ära paljudel. Ja see jättis oma jälje ja on jäänud mõjutama. Raske on seda ka käivitada uuesti – seda rõõmumasinat enda sees.“ (Noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert)

Varasemast uuringust (Turu-uuringute AS, 2021a) on teada, et **noorte valmisolek pöörduda vaimse tervise probleemide korral abi saamiseks psühholoogi poole on madalam kui vanemates vanusegruppides**: 27%-l noortest oleks piinlik seda teha (vs. 20% kogu elanikkonnast). Mitmed vestlusringides osalenud noored siiski on pandeemia ajal oma vaimse tervise toetamiseks psühholoogi abi kasutanud. Samas tunnistavad nad, et **psühholoogiteenuse kättesaadavusel on olnud ka mitmeid takistusi**, alates pikkadest vastuvõtujärjekordadest ja rahalistest piirangutest ning lõpetades ebamugavustega, mis seonduvad teenuse kasutamisega distantsilt.

„Peres sissetulekud vähenesid. (...) Ja mul endal tekkis see, et koolis läks raskeks ja üldse see COVID mõjus vaimsele tervisele nii raskelt, et mul oli vaja hakata ka psühholoogi ja psühhiaatri juures käima. Ja see maksis päris palju. See oli sihuke päris suur lisaväljaminek. (...) Nõudlus oli päris suur, nii et järjekorrad olid pikad ja ei saanud nii tihti, kui võib-olla oleks isegi vaja olnud. Ja teine asi oli see, et võib-olla kodus ei olnud kohta, kus rääkida. Kui muidu koha peale minnes on privaatne ruum olemas, siis kodus seda ei olnud. Siis, noh, ma näiteks esimene koroonakevad lükkasin üldse väga pikalt edasi sinna vastuvõtule minemist, sest ma ei tahtnud seda arvuti teel teha.“ (22aastane naine)

„Minu psühholoogi vastuvõetud toimusid samamoodi interneti teel. (...) Ja ikkagi see, et kui sa lähed arsti juurde kohale ja see ruum ja kõik selline kindlustunne, et see on ainult nagu üks-ühele, et see jääb sinna seinte vahele, ja sul ei kõnni keegi tuppa sisse ega hõika kusagilt vahele... See oli kindlasti, jah, minu arvates ka väga raske. Ja need järjekorrad samamoodi – olgugi, et psühholoogi juurde saada on üleüldiselt ka... see ei käi niimoodi, et täna panen ja homme lähen. Aga siis oli ka see, et vahepeal ma ootasin nädalaid, kuid, ja vahepeal jäi siin kusagil kolm kuud vahele, ja see mõjus ikka päris rängalt vaimsele tervisele.“ (24aastane naine)

Lisaks toovad noortega töötavad eksperdid välja, et psühholoogilise nõustamise või mistahes teise teenuse saamisel võib noortele takistuseks kujuneda ka digivahendite puudumine.

„Kui sa elad ääremaa del, siis näiteks psühholoogilist või ükskõik millist abi saab pakkuda ka läbi veebi. Aga noortel sageli ei ole neid tehnilisi vahendeid. (...) Vähemalt mina märkasin, et meie jagasime siit ka välja arvuteid noortele, et nad saaksid... noh, ühesõnaga, see vahend oli see, mis aitas siis nagu, et teenused jõuaks paremini noortele.“ (Noortekeskuse töötaja)

Noortel aitas vaimset tervist turgutada ka looduses käimine ja suhtlemine. Siiski toovad noored välja, et vaimse tervise hoidmiseks sellest alati ei piisanud.

„Ainuke asi, mis mul vaimset tervist hoida aitab, oligi, et ma sain looduses jalutada ja metsas käia. See oli põhimõtteliselt kõik.“ (22aastane naine)

„Mina psühholoogide poole ei pöördunud, aga lihtsalt kõned sõpradega, just, kus me ka üksteist näeme – kas Facebookis videokõned või Zoomis või mida iganes. (...) Just et nagu teise inimese emotsiooni näed videokõnes. See oli minu puhul see, mis võib-olla natuke aitab, või nagu... kust mina nii-öelda natuke lohutust või abi sain.“ (25aastane naine)

OECD (2021c) hinnangul on pandeemia ajal, mil paljude n-ö traditsiooniliste teenuste kättesaadavust on piiratud, **iseäranis olulise rolli noortele vaimse tervise toe pakkumisel omandanud nõustamisliinid**, mille poole noored on ka kriisi ajal palju pöördunud. Noortele psühholoogilist nõustamist pakkuva eksperdi sõnul on see trend nähtav ka Eestis. Ta toob välja, et pandeemia esimestel kuudel (märtsis ja aprillis 2020) pöördumiste arv küll langes, seletades seda sellega, et inimesed ilmselt üritasid siis üldse aru saada, kuidas pandeemiaaegne elu toimub, kuid sügisest 2020 hakkas pöördumiste arv oluliselt kasvama. Üldiselt on pöördumiste arv nõustamisteenusele, mille pakkumise eest ta vastutab, võrreldes viiruskriisi eelse ajaga kasvanud kolmandiku kuni poole võrra.

Probleemid, millega kõige enam pöördutakse, on eksperdi sõnul jäänud suures plaanis samaks – domineerivad ärevushäired, meeleoluhäired ja depressioon. Mõnevõrra enam pöördutakse nüüd lisaks söömishäirete ning kurnatuse või läbipõlemise ilmingutega. Küllaltki paljudel teenusepakkujate poole pöördumatel noortel esineb ka enesevigastamist ja suitsiidimõtteid.

Pöördumiste arvu kasvu laste ja noorte seas pandeemia ajal ei ole noortele psühholoogilist nõustamist pakkuva eksperdi hinnangul veel piisavalt uuritud, kuid ta toob välja järgmised **eelduslikud seletused**: lapsevanemate ebapiisav tähelepanu lastele, mis tulenes sellest, et paljudel juhtudel läks vanematel palju tähelepanu sellele, et pandeemiaraskustes perele majanduslikku toimetulekut tagada; lähisuhtevägivalda ja paarisuhtekriiside pealt nägemine; ning koolide ja huviringide sulgemisest tulenev suhtlemisnappus. Sarnased seletused toovad välja ka eelpool viidatud uuringud pandeemia negatiivsete järelmite kohta noorte vaimsele tervisele (nt Orben et al., 2020). Kõnealusel teemal on Eesti avalikkuses juttu olnud mitmetel kordadel ja eri formaatides. Näiteks võeti ühel hiljutisel arutelul laste ja noorte vaimse tervise probleemide sagenemise üks põhjus kokku järgnevalt:

„Ülemaailmselt on leitud, et just noored on see sihtgrupp, kes on saanud pandeemia ajal kõige rohkem pihta – ja täiesti mõistetavatel põhjustel. Noorte jaoks on ju suhtlemine ja teistega koos olemine väga oluline. Enda koha leidmine sootsiumis kui kõige tähtsam ülesanne. Umbes pooltel noortest inimestest on depressiooni, ärevuse, unetuse, kurnatuse sümptomeid. Et see on juba pigem tavaline, et noortel on raske... (...) Ka eelnevast ajast on teada, et noortel oli vaimse tervise häireid palju, aga kriis on seda võimendanud.“ (Oidermaa, 2021)

Võrreldes kogu rahvastikuga on **noorte puhul suuremaks probleemiks ka lähisuhtevägivald**, mida 2021. aasta kevadel oli viimase kuu jooksul kogunud 14% 15–24aastastest ning 7% kogu 15+ elanikkonnast (Turu-uuringute AS, 2021b). Kõik kolm intervjuueeritud noorsootööeksperti tõdeavad, et vägivaldajuhtumeid kerkis nende hinnangul pandeemia ajal esile varasemast enam.

„Ma varem ise töötasin lasteabi telefonis ka. Et noh... kui ma võrdlen nüüd seda aega... et nüüd on tulnud nagu minu töösse ka väga palju selliseid noori, kus siis peres on olnud seda vägivalda – ja mitte ainult siis nagu ema ja isa vahelist vägivalda, vaid vägivalda laste suhtes konkreetselt, jah.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Üks vaimse tervise probleemide oluline riskitegur, millega just noored pandeemia ajal väga kimpus on olnud, on **üksildus** (Eurofound, 2020). See joonistub välja ka vestlusringidest noortega, kust ilmneb, et üksildust võidi tunnetada nii siis, kui pandeemia ajal pidigi palju viibima üksinda kui ka siis, kui

pandeemiapiirangutest tulenevalt viibiti nüüd pikemat aega koos inimestega, kellega tajuti end üksildasena (nt sõprade ja kursusekaaslaste asemel vanematega).

„Kui ülikoolis sai käia, siis nägi sõpru kogu aeg ja sai käia üritustel, kus nägi sõpru – sai sõpradega kokku saada, pidada sünnipäevi jne. Aga pärast seda... koroona ajal, ei olnud midagi sellist. Järsku tundus, et nagu polegi üldse sõpru.“ (24aastane noormees)

„Kevadel lõpetasin ülikooli, bakalaureust, ehk siis kirjutasin lõputööd. Oli väga palju töötunde, kus ma lihtsalt pidingi oma toas istuma ja (...) kirjutama või eksamiteks valmistuma või kursusetöid tegema. Ja see oli väga keeruline just vaimselt, sest ülikooli ajal tavaliselt mul ikka on kusagil ümberringi, kõrval toas sõbrad, (...), kursusekaasalased, kellega ma saan kasvõi viis minutit rääkida, ja see juba natukene leevendab seda kurbust, keegi viskab mingi nalja, siis juba natukene muutub paremaks. Samas kodus seda väga ei olnud, sest kõigil on oma töö, oma stress.“ (22aastane naine)

Noorte üksildust ja suhtlemisvaegust tõstavad esile ka noorsootöötajad. Üks NEET-noortega töötav ekspert toob välja, et kohati on tal isegi olnud keeruline noortega n-õ sisulist tööd teha, kuna noor tahtis tugevast suhtlemisvaegusest tulenevalt lihtsalt palju suhelda. Need tulemused on kooskõlas eelnevalt viidatud uuringute (nt Orben et al., 2020) tulemustega, mille kohaselt on sotsiaalses keskkonnas viibimine ja eakaaslastega suhtlemine noorte jaoks äärmiselt olulised vajadused ning nende nappus võib noorte jaoks olla frustreeriv ja nende terviklikku arengut pärssiv.

Teisalt, kui suur osa ajast veedeti kodus, **pingestusid suhted pereliikmetega** – tekkis „perekondlik tüdimus“, nagu üks intervjuueeritud ekspertidest kokkuvõtvalt sõnastab. Sestap otsisid üsna paljud noored pandeemia käigus võimalusi kodust välja saada.

„Mul oli kogu pere, kõik neli inimest, mina kaasa arvatud, järsku kodus samal ajal, kogu aeg, siis see tegi natuke suhted keeruliseks, sest, noh, jällegi, kõik töötavad, kõigil on vaja mingid asjad teha ja tehtud saada. Ehk siis – vaikust ei ole – ja noh, üldse, kui kõik olid kogu aeg koos, siis nagu jäi ruumi väheks ja oli rohkem tülisid.“ (22aastane naine)

„Lähisuhe (...) läks palju halvemaks koroona pärast, sest me pidime nagu kolm kuud olema koos ühes ühikatoas, samal ajal mingi remont käis ja kusagile ei tohtinud minna – ja see oli natuke halb mõju.“ (24aastane noormees)

„Nad tahtsid kodust välja tulla, sest neil ei olnud seal suhted enam üldse korras. See pingetõusis nii kõrgele, et nad ei olnud enam suutelised kodus olema. See oli nagu väga paljudes... noh, mitte üks ega kaks peret, vaid ikkagi kümned või mitmed kümned pered, kus sellised olukorrad tekkisid.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Osadel juhtudel tõi pandeemia kaasa koguni **suhete katkemise lähedastega**.

„Ema on mul... noh, ta on selline kergelt koroonaaitaja, ja ta on üsna ära pööranud selle pandeemia ajal, nii et temaga ma põhimõtteliselt lõpetasin suhtlemise. Selles osas on nagu väga korralikult mõjutanud see koroona suhtlust.“ (23aastane naine)

Samas mõned noored tõstsid esile ka **pandeemia teatavat positiivset mõju suhetele**. Näiteks märgiti mitmel juhul, et inimeste kodusesse suunamise ajaks, mil ülikoolis või mujal enam kohal käia ei saanud, mindi tagasi vanematekoju, millega kaasnes suhete soojenemine vanematega.

„Perega sai isegi natuke lähedasemaks, sest muidu ma elan üksipäini korteris, aga kui pandeemia tuli, siis (...) ma kolisin ajutiselt tagasi koju.“ (25aastane naine)

Uuringud (nt Candel & Jitaru, 2021) on osutanud sellelegi, et viiruskriis tõi kaasa mõningaid positiivseid järelemeid ka noorte romantilistele suhetele. Seda aga ennekõike juhtudel, kus noortel oli võimalik pandeemia ajal koos olla. Üksteisest eemal olemine mõjus, vastupidi, suhetele negatiivselt – seda iseäranis pigem tüdrukutele kui poistele, kuna tüdrukutele valmistas suuremat meelehärmi distantsil olemisest tingitud intiimsuse, füüsiliste puudutuste ja ühiste tegevuste nappus.

Uuringud (nt Orben et al., 2020) on näidanud, et sõprussidemete hoidmiseks pandeemia ajal on noored aktiivselt **digivahendite abi** kasutanud. Ühtlasi on välja toodud, et **digitaalne tehnoloogia ja sotsiaalmeedia on suutnud viiruskriisi ohjeldamiseks rakendatud näost näkku suhtlemise piirangute mõningaid negatiivseid efekte leevendada** (*Ibid.*). Ka vestlusringidest noortega joonistub selgelt välja, et noored on sotsiaalse elu säilitamiseks digitehnoloogia abi aktiivselt kasutanud ning sellest enda hinnangul ka tuge saanud. Suheldi näiteks sotsiaalmeedias ja videokõnede vahendusel, mängiti mängu ning vaadati ühiselt voogedastusplatvorme.

„Mul liikus palju sõpruskonda üle virtuaalmaailma. Läksime igasugustesse erinevatesse sotsiaalmeediakanalitesse. (...) Hakkasime lihtsalt näiteks sihukese kohas nagu Discordis... õhtuti lihtsalt saime kokku, rääkisime, võib-olla mängisime paar arvutimängu. Sinna liikus siis selline kokkusaamine, sotsiaalelu.“ (17aastane noormees)

Mitmed noored töid aga välja, et ehkki olemasolevate sõpradega suudeti digivahendite abil sidemeid hoida, valmistas muret see, et **uusi suhteid ei õnnestunud viiruskriisi ajal luua**.

„Sõpradega ma suutsin kuidagi online’s püsida sõpradena väga paljudega. Aga keeruline on see, et ei leidnud uusi sõpru ega uusi inimesi ellu, samas kui ma tavaliselt olen aasta jooksul neid leidnud, iga aasta. (...) Ma tunnen, et ... selline stagnatsioon, et ei tule uusi teemasid, uusi inimesi sisse. Lihtsalt pole võimalik kusagil kohtuda.“ (22aastane naine)

Ehkki vastavaid uuringuid veel napib, võib eeldada, et noorte jaoks tegi olukorra raskeks seegi, et meelelahutusasutuste ja (üli)koolide sulgemine ning teised pandeemia ohjeldamiseks seatud piirangud takistasid ka uute romantilistele suhete loomist ja olemasolevate hoidmist. Ka see võib noortele olla iseäranis keeruliselt talutav, kuna just noorukieas on uute suhete loomisel kriitiliselt tähtis roll (Orben et al., 2020).

Üks eelnevalt viidatud rahvusvaheline uuring (RAY, 2020) näitab, et **pandeemia tingimustes on veelgi enam kinnitust leidnud noorsootöö olulisus**: ligi kolmveerand uuringule vastanud noortest leidis, et pandeemia ajal noorsootöös osalemine aitas neil teistega kontakti hoida, võimaldas teha midagi tähendusrikast ning vaatamata keerulistele tingimustele oli elus midagi, mille toimumist oodata. Sarnane teadmine peegeldub ka vestlusringidest noortega.

„Mind aitas väga palju noortekeskus. Noorsootöötajad käisid väljas ja ma sain tihti nendega kokku, kusagil linna peal, ja rääkisime juttu.“ (17aastane tüdruk)

Noorsootöö olulisust ja noorsootöötaja kui noorte usaldusisiku rolli teadvustavad ka noorsootöötajad ise.

„Noorsootöötaja on hinnas ja pandeemia ajal oli ta veel rohkem hinnas, sest kui nad (noored – autorite täpsustus) olid pere keskel, siis peres olid ju endiselt mingid reeglid. Sa pidid mingid tegevused ära tegema; sul olid mingisugused kohustused; koolitööga samad asjad. Aga noorsootööga said sa olla mina ise.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

„Jah, otsiti ikkagi rohkem seda koduväliselt, sest, noh, kaua sa seal nelja seina vahel ikka oled. Ja kuna see suhtlemine läks... noh, ikkagi kolis nagu internetti, siis see noortekeskuses käimine oli nende jaoks nagu see, et nad said kodust välja. See oli väga oluline.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Mida on tehtud ja mida tuleks veel teha?

Seda, et **vaimse tervise valdkonnas on Eestis pandeemia ajal märkimisväärselt palju tehtud**, tõstavad esile mitmed intervjuueritud eksperdid. Sotsiaalala ekspert rõhutab, et vaimse tervise teemadele pööratakse nüüd varasemast palju enam tähelepanu, kusjuures panustatud on näiteks erinevate kriisisekkumiste olemasolusse ning nõustamisteenuste ja ohvriabi kättesaadavuse parandamisse. Vaimse tervise toetamisele plaanitakse tema kinnitusel lisaraha suunata ka edaspidi.

Ka noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert tõdeb, et riik on pandeemia ajal vaimse tervise teemades olnud küllaltki aktiivne. Iseäranis tõstab ta esile ning tunnustab poliitikakujundajaid ja sidusgruppe erinevate koostööprotsesside algatamise ja aktiivselt töös hoidmise eest.

„Palju asju on hakanud juhtuma vaimse tervise valdkonnas praeguseks. Kuigi vaimse tervise rohelise raamatu koostamise plaan oli juba enne pandeemiat, siis nüüd sel ajal on see kinnitatud ja vastu võetud. Pandeemia ajal ja ka keskel on erinevad organisatsioonid toodud kokku. Nt sotsiaalministeeriumi juures on nüüd Vaimse Tervise staap, et ühiselt rääkida sellest. Vaimse tervise koalitsioon on tohutult palju tööd teinud selleks, et tuua kokku eri osapooled ja käia ühist sammu.“ (Noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert)

Enamus eksperte, keda intervjueriti, toovad välja, et noorte vaimse tervise toetamine pandeemia ajal on olnud oluline teema ning selleks on loodud ka vastavaid tugimeetmeid. Muuhulgas leitakse, et **psühholoogilise abi kättesaadavus on viiruskriisi ajal kohati paranenud**, sest nõustamist on osaliselt läbi viidud ka telefoni ja veebi teel – see võimaldab näiteks Eesti erinevates piirkondades elavatel noortel psühholoogilisele abile hõlpsamini ligi pääseda.

Tagamaks noorsootöötajate tuge noortele pandeemia ajal, asuti seda nüüd pakkuma väikestes gruppides või individuaalselt ning paljud teenused koliti ümber veebikeskkondadesse, lisaks asuti mitmes omavalitsuses praktiseerima mobiilse noorsootöötaja teenust⁴. Üks ekspert toob välja, et kohati võisid mobiilse noorsootöö teenuse pakkumisel tekkida ebakõlad noorsootöö põhiväärtuste (usaldusliku sideme loomine noortega) ja kohaliku omavalitsuse ootuste vahel, kui viimane nägi mobiilset noorsootööd pigem politseitööna eesmärgiga noortekampaniid laiali ajada.

Lisaks tõstab üks noortega töötav ekspert esile, et pandeemia ajal on pööratud tähelepanu ka **noortega töötavate inimeste teavitamisele ja juhendamisele**, et nemad oskaksid kriisi ajal noortele vaimse tervise murede korral tuge ja nõuandeid pakkuda.

Pandeemiale laiemas plaanis peale vaadates toob aga noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert välja, et **Eesti ei olnud nii mastaapseks psühhosotsiaalseks kriisiks valmis ning et kriis on selgelt esile tõstnud mitmed väga tõsised kitsaskohad meie vaimse tervise poliitikas**. Ühelt poolt esinevad kitsaskohad vaimse tervise probleemide ennetamises – meil ei tegeleta süsteemselt sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste arendamisega lastel, toetamaks nende suutlikkust ennast juhtida tugevama stressi olukorras. Ka ei toetata piisavalt lapsevanemate oskusi oma lastele toeks olla

⁴ Mobiilne noorsootöö – ennetustöömudel, mis on suunatud eeskätt nendele riskikäitumisega noortele, kes noorsootöö teenusteni ei ole seni jõudnud või on nendest eemaldunud ning mille üheks alaeesmärgiks on noortega usaldusliku kontakti loomine avalikus ruumis (parkides, kaubanduskeskustes jms), vt täpsemalt <https://haridusportaal.edu.ee/artiklid/mobiilne-noorsoot%C3%B6%C3%B6>

ja probleemide korral abi otsida. Teiselt poolt esinevad kitsaskohad ka sekkumises ehk täpsemalt vaimse tervise teenuste ebapiisavas kättesaadavuses.

„Spetsialiseeritud kõrgematasandilist abi – psühhiaatriaravi – saavad vaid need, kelle elu on akuutses ohus. See on väga ohtlik olukord, sest tähendab, et need inimesed, kelle olukord ei ole praegu väga-väga-väga tõsine, on abita. See omakorda tähendab, et nende inimeste raskused süvenevad, nad võivad elust – tööelust, õppimisest, suhtlemisest – nii-öelda välja langeda, ja järgmisel hetkel ise akuutset abi vajada. Meil ei ole piisavalt spetsialiste, kes abi saaks pakkuda. Ja need, kes on, võivad ka läbi põleda, sest nad töötavad üsna viimase piirini. Ennetustasand on olnud puudlik ja ka esmatasandi sekkumist on olnud liiga vähe – ka nt koolipsühholoogid on olemas vaid vähem kui pooltes koolides.“ (Noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert)

Seega soovitabki ekspert riigil **tegeleda tervikliku ja süsteemse vaimse tervise poliitika loomisega** – sõltumata sellest, kas pandeemia kestab veel kaua või mitte.

„Isegi, kui piirangud või viirus saadakse kontrolli alla, siis vaimse tervise osas on need mõjud ju pikaajalised nagunii. Ka siis, kui pandeemia saab läbi, on vaja teha muudatusi.“ (Noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert)

Eksperti sõnul on väga oluline koostada läbimõeldud, pikaajaline ja valdkondade ülene plaan, kuidas toetada inimeste vaimset tervist eri tasanditel. See peaks hõlmama kirjeldusi tõenduspõhistest meetmetest ning ka sellest, kuidas meetmete rakendumist (efekti) hinnata. Mõistagi on vaja ka vastavat eelarvet ning selget rollide jaotust. Koostatavas plaanis peaksid olulisel kohal olema nii ennetamine (nt tähelepanu sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste arendamisel) kui sekkumine. Plaani loomine on äärmiselt oluline, sest seni on eksperti hinnangul Eesti vaimse tervise poliitikas terviklikku juhtimist nappinud.

„Riigi tasandil ei ole olnud ühtset juhtimist, ei ole olnud poliitikat, ei ole olnud plaani. Siit ja sealt nurgast on ikkagi tehtud ju ka, aga just sellist läbimõeldud tegevust vaimse tervise hoidmiseks on nappinud. (...) Iseäranis noorte vaimse tervise probleemid kukuvad kuidagi vahepeal haridus- ja sotsiaalministeeriumi vahele maha. Et sellist ühtset pilti ei ole kujundatud.“ (Noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert)

Noorte tugiprogrammi ekspert toob soovitusena poliitikakujundajatele välja selle, et **tulevikus võiks pandeemia oludes kohalike omavalitsuste ja noorsootöötajate/ekspertide autonoomsus olla suurem**, otsustamaks, mis sihtrühmadega ja millistel tingimustel kohtumisi teha võib. Kui reeglid on paindumatud ega arvesta valdkonna tegevuste eripäraga, võib see pigem tööd takistada ning probleeme tekitada.

„Meil oli ka neid valikuid, et okei, me lähme küll jalutama, aga su vanem peaks olema ka meiega. Ja siis oli ka see kaalukoht, et 2+2... (s.o distantsi hoidmise reegel – autorite täpsustus) oot, mis me siis nüüd teeme?“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Nagu ka intervjuueeritud ekspert tõdes, saaks noortega töötavatele ekspertidele nende tegevuses suuremat autonoomiat võimaldades vältida olukordi, kus noorsootöötajaid peavad pandeemia tingimustes noori aidates minema vastuollu kehtivate piirangutega ja riskima oma töökoha või mainega.

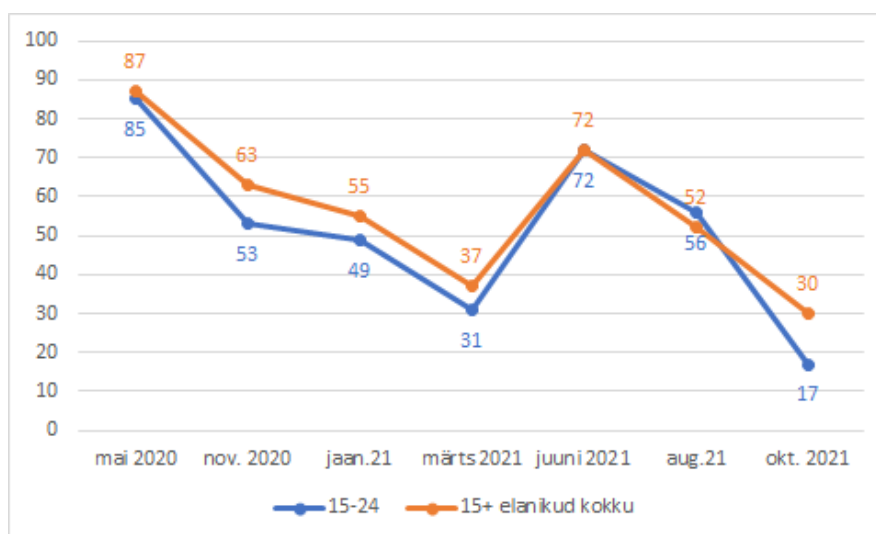
„Ma olen kindel selles, et nii mõnegi noore me tegelikult päästisime enesetapuni jõudmisest ära sellega, et me rikkusime kõiki reegleid, mis riigis olid kehtestatud.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Viimaks on mistahes pandeemia haldamiseks ellu viidavate poliitikate juures vaja arvesse võtta teadmist, et **suhtlemisel on noorte tervikliku arengu seisukohast kriitiline tähtsus, mistõttu tuleks mastaapseid piiranguid, mis noorte suhtlemist suurel määral takistavad (nt koolide ja huviringide sulgemist) rakendada ainult väga äärmisel vajadusel** (Orben et al., 2020). Kui noorte näost näkku suhtlemist siiski piiratakse, on väga oluline tagada, et kõigile noortele oleks tagatud ligipääs digivahenditele, mis suudab lisaks teenustele ligipääsu võimaldamisele ka leevendada mõningaid näost näkku suhtlemise piiramise negatiivseid efekte (*Ibid*). Samal ajal on vaja pidevalt edasi uurida digivahendite nii võimalikke positiivseid kui ka negatiivseid efekte noortele ning nende arengule.

Noorte hinnangud pandeemia ohjeldamisele, sh kriisikommunikatsioonile

Nagu selgus rahvusvaheliste uuringute ülevaates, näitavad OECD (2021a) 2020. aasta sügise kohta kogutud andmed, et suurem osa (63%) Eesti 18–29aastaseid noori on rahulolematud valitsuse tegevusega pandeemia ohjeldamisel, leides, et valitsus ei ole noorte majandusliku ja sotsiaalse turvalisuse ning heaolu tagamiseks piisavalt pingutanud. Eestis kogutud andmed toovad välja, et **noorte rahulolu kriisi lahendamisega on viiruskriisi eri etappides märkimisväärses ulatuses muutunud**. Näiteks kui 2020. a mais oli kriisi lahendamisega väga või pigem rahul 85% noortest, siis 2021. märtsiks langes rahulolu 27%-le ning 2021. a oktoobris oli rahulolu 17%-ga rekordiliselt madal (Joonis 6). Seega on Eesti noorte hinnangud sellele, kuidas kriisiga on tegeletud, kõikunud alates sellest, et enamus noori on rahul (nt mais 2020 ja juunis 2021) kuni selleni, et enamus noori on rahulolematud (nt märtsis 2021 ja oktoobris 2021). Üldjoontes jääb aga **noorte rahulolu siiski enamasti mõnevõrra alla vanemate vanusegruppide hinnangutele**. Arvestades, et kogu pandeemiaaja jooksul on just kõige värskemate (oktoober 2021) andmete järgi noorte rahulolu kõige madalam, ning sealjuures on samal ajal noorte ja vanemate vanuserühmade vaheline rahulolu erinevus kasvanud kogu kriisiperioodi suurimaks (pigem või väga rahul on vaid kuuendik noori, kuid tervelt kolmandik inimesi vanuses 25+), on alust eeldada, et just noored kannatavad kriisiväsimuse ja sellest tingitud frustratsiooni all teistest enam.

Joonis 6. „Kui rahul Te olete sellega, kuidas on olukorda lahendatud Eestis viimase kahe kuu jooksul?“ Vastanute osakaal, kes vastasid kas „pigem rahul“ või „väga rahul“ (%), 15–24aastased ning kõik 15aastased ja vanemad kokku

Allikas: COVID-19 teemaline küsitlus. Küsitluslained 2020.a maist kuni 2021.a oktoobrini. Turu-uuringute AS

Vestlusringidest noortega joonistub välja sarnane meelsus. Näiteks on noored valdavalt **väga rahulolematud valitsuse kriisikommunikatsiooniga**, mis on noorte hinnangul olnud kohati vastuoluline, ebaselge, ebakindel ja mitte piisavalt strateegiliselt läbimõeldud ning sellisena aeg-ajalt ärevust tekitav.

„Kõik on olnud segane. Võib-olla ei ole nii kindlaid sõnumeid olnud. (...) Mida mina oleksin (...) oodanud, on lihtsalt see kindlustunne valitsuse poolt, et nii, nüüd me nii teeme, (...) inimesed tahavad kindlustunnet, ja võib-olla isegi rohkem seda, et kui valitsus kindlamalt (...) ütleb, et maskist on kasu või mida iganes, siis võib-olla kantakse seda rohkem. Nii et võib-olla ka see valitsuse ebakindlus selle juures (...) suurendas seda, et võib-olla ei usutud kõike nii palju (...). (25aastane naine)

„See, et valitsus ütles algul, et maskid ei ole efektiivsed või midagi, oli väga kahjulik, ja ma arvan, et see tekitas palju ebausku, ebausaldust valitsuse või Terviseameti vastu. (...) Ma sain aru, et nad ütlesid seda algul, sest maske oli vähe ja tervisetöötajatel oli neid puudu või midagi, aga minu arust nad oleks pidanud kohe ütleva, et need on efektiivsed.“ (24aastane noormees)

Ehkki infot on olnud palju, on erinevad kõneisikud noorte hinnangul edastanud kohati erinevaid sõnumeid ning teatud olulistel teemadel on põhjalikku selgitamist nappinud.

„Mulle väga meeldis, et tehti see teadusnõukogu – olid väga usaldusväärsed inimesed, keda kuulata. Aga kui nemad räägivad ühte juttu ja valitsus ikkagi otsustab teistmoodi või räägib teist juttu sama nädala jooksul, siis ongi see, et nagu... mis siis see reaalne seis on? Seda ühtset joont oleks nagu palju rohkem vaja. Pluss veel kriisiperioodil võiks opositsioon ka natuke toetavam olla. Aga kui sealt tuleb veel täiesti uskumatut informatsiooni peale, pluss veel sotsiaalmeedia mõju tänapäeval, siis ongi see olukord, kus me praegu oleme.“ (28aastane noormees)

„Ma ei tea, mitu korda ma kuulsin näiteks inimestelt küsimust, et mida see 2+2 isegi tähendab? Mingil hetkel nagu meedias kasutati ainult sõna „2+2 reegel“, aga selle nagu pikemalt või nagu puust ja punaseks... seda sisu ei seletatud enam lahti ja ühel hetkel siis osad inimesed olid nagu „oot, aga... mida see isegi tähendab?“. Ja sellist asja täheldasin üsna palju.“ (22aastane naine)

Vestlusringides toodi välja sedagi, et pikale veninud pandeemia ja tihti muutuvate piirangute taustal hakkas kriisikommunikatsioon viimaks väsitama ning sestap oleks ehk vaja teistsugust lähenemist inimeste informeerimiseks.

„Ma ise näiteks väsisin ära sellest, et ma iga päev vaatan, kas tuleb homme uus piirang või mitte, kas tuleb homme eriolukord või mitte. Noh, minu arust praegugi on väga arusaamatu; eriti näiteks viimased maskikandmise piirangud ühistranspordis. Mul ema näiteks läks bussile nii, et ta ei võtnud maski, sest ta lihtsalt ei märganud, et see uudis tuli. Ja ma arvan, et väga paljudel noortel – eriti, kui sa õpid ja töötad, näiteks – sama asi jääb kahe silma vahele.“ (22aastane naine)

„Mis nii-öelda valitsuse poolt võiks rohkem kasu tuua, ongi see, et nad ükskord nädalas avaldavad oma sõnumid hästi konkreetselt või midagi sarnast, mitte et ei oleks nagu kümme erinevat inimest ja kümme erinevat sõnumit, ja iga päev on uus sõnum.“ (22aastane naine)

„Ükskord ma jalutasin kaubanduskeskusesse niimoodi sisse, et olin rõõmsalt, jalutasin seal maskita, ja siis tuli turvamees, „kuule, miks sul maski pole? Näe, palun siin on sulle mask, pane peale“. Noh, siis ma sain aru, et aa, okei, tundub, et on mingid uued piirangud tulnud. Aga siis oli küll selline natuke häbitunne – et, noh, ma ei teadnudki. (...) Noh, ma tean, et nagu kogu see Eesti e-võrgustik pole väga hästi üles ehitatud, ja nad ei suuda saata e-maile kõikidele inimestele. Aga tegelikult see asi võiks nagu toimida meilitsi – et kui ongi mingi uus piirang, siis tulebki selle kohta e-mail.“ (23aastane naine)

Kehtivate koroonaviiruse leviku piiramiseks rakendatud meetmetega on pandeemia vältel kursis olnud enamik 15–24aastastest noortest. Samas on noored teistest vanuserühmadest veidi vähem teadlikud. Näiteks 2021. aasta aprillis pidas end meetmetega üldjoontes või hästi kursis olevateks 85% noortest, samas kui kõikide vanuserühmade keskmine vastav näitaja oli 93%. Noorte seas oli ka oluliselt rohkem neid, kes teadlikult pigem vältisid koroonateemalisi uudiseid, kui see vähegi võimalik oli (31% vs. kõikide vanuserühmade keskmine 24%) (Turu-uuringute AS, 2021).

Hoidmaks end kursis pandeemiaolukorraga, **kasutavad noored erinevaid infoallikaid**. Ühed saavad infot ennekõike sotsiaalmeediast ning klassikalisi infokanaleid nad (pigem) ei kasuta. Seega tuleks nende noorteni jõudmiseks kasutada peamiselt sotsiaalmeediavõimalusi.

„Facebook, Instagram... inimesed jagavad sihukesi asju, ja sealt saabki nagu rohkem teada. Sest ma ka uudiseid ja sihukesi asju ei vaata. (...) Kui ette tuleb, siis ma näen, ja kui ei tule ette telefonis, siis ma ei tea sellest.“ (17aastane tüdruk)

„Ma ise ei vaata telekat; ma usun, et paljud noored ei vaata telekat. Ja praegu ei ole ma suurel määral enam jaksanud ka ERRi lugeda.“ (23aastane naine)

Ka noortega töötavad eksperdid teadvustavad seda, et kriisikommunikatsioon peab olema selline, mis n-ö leiab noored üles just sealt, kus noored tegelikult ka viibivad, st nt enim kasutatavatest sotsiaalmeediakanalitest.

„Me pelgame ikkagi nagu väga palju selliseid kanaleid. Noh, näiteks on see TikTok. Ma saan aru, et seal on küsitavusi, aga kui noored on seal ja meil on võimalus seal pakkuda ikkagi kvaliteetset, usaldusväärset, kontrollitud infot, siis ma arvan, me peaksime seda tegema, mitte seda, et me lihtsalt nagu vaatame mööda sellest ja me ei tegele sellega. Et me peaksime nagu ikkagi olema seal, kus on noored. Me ei saa oodata seda, et noored tulevad meie juurde.“ (Noorteinfo valdkonna ekspert)

Teised noored rõhutavad aga, et noored ei ole info tarbimise mõttes kuidagi ülejäänud ühiskonnast eraldiseisev grupp, mistõttu ei ole nende arvates ka tarvis teha suuri jõupingutusi noorteni jõudmiseks.

„Mu meelest noored ei ole mingi eraldi liik, kelle poole peab kuidagi eraldi pöörduma väga erilisel. Tegelikult me vaatame samamoodi uudiseid ja oleme ka sotsiaalmeedias nagu ka vanemad inimesed või veel nooremad inimesed.“ (22aastane naine)

Vestlusringis osales ka noori, kes paistsid silma oma erilise infoteadlikkuse poolest – nad teadvustavad infomaailma ohte ja olulise infoga kursis olemise vajalikkust ning on enda jaoks paika pannud usaldusväärsed infoallikad, mida nad ka regulaarselt jälgivad.

„Ma ei olegi selline eriline internetisurfaja. Ma proovin tõesti oma teadmiskanalid puhtana hoida, ja siis oligi AK, mida ma usaldas. (...) Noored peaks vaatama, kust tuleb see info, ja peaks siis ka ette teadma, mis on sihukesed kindlamad kanalid kindlasti – Postimees, AK, Vikerraadio. (...) Just sihukesed riigi poolt juhitud – eriti sihukeses olukorras – on kõige usaldatavamad.“ (17aastane noormees)

Ka infotarbimise seisukohast koorub välja see, mis ilmnes nii seoses tööturu ja finantsolukorra kui ka vaimse tervisega. Nimelt, et **viiruskriisi ajal, millele on omane teaberohkus ja valeinfo mastaapne levik, on iseäranis haavatavad olnud juba niigi haavatavamad noored**, st madala enesehinnangu ja haridustasemega noored, kes on kergemini manipuleeritavad ja usuvad hõlpsalt ka vandenõuteooriaid.

„Ma olen päris pikalt mõelnud selle üle, (...) et mul on üks grupp selliseid noori, kes on välja kukkunud koolist ja nemad on sellised hästi sellised madala enesehinnanguga (...) ja neil on vähe haridust ja sellist kriitikameelt, et milline on nagu õige teabe otsimise koht ja milline on nagu see nii-öelda Uued Uudised, eksju. Nad üldse ei tee nagu vahet sellel. Üldse nad ei erista ega tahagi nagu kuidagi tunnistada seda, et on mingid kohad, kus on õige info ja kus ei ole.“ (Noorte tugiprogrammi ekspert)

Vestlusringides osalenud noored on üsna rahul sellega, missugused piirangud kehtestati pandeemia ohjeldamiseks (kuigi kohati oleks soovitud ka karmimaid piiranguid), kuid üleüldine rahulolu sellega, kuidas valitsus pandeemiat hallanud on, on siiski pigem madal. Esile tõstetakse nii vähest suutlikkust pandeemia eskaleerumist ära hoida, vähest koostööd koalitsiooni ja opositsiooni vahel kui ka ebapiisavat noorte vajadustega arvestamist, nt psühholoogilise abi ebapiisavat kättesaadavust ning noorsootöö ja suhtlemisvõimaluste nappust.

„Piirangute ja nende koha pealt ütleks, et oli okei, aga suures pildis, arvestades nagu, et väikest riiki peaks olema kergem juhtida, aga kui me oleme koroonas seal topp 3 maailmas mingi hetk, siis see on ikka päris suur eksimus, või sihuke kehv sooritus riigi poolt. Ei saa rahul olla.“ (28aastane noormees)

„See abi, mis nad praegu on pakkunud, see ei vasta tegelikult absoluutselt noorte vajadustele – sellele, mida noored tegelikult vajavad. (...) Näiteks psühholoogide kättesaadavus, arstide kättesaadavus. Et... sinna nagu kuidagi ei jõua see tähelepanu millegipärast.“ (22aastane naine)

„Mis mina võib-olla tundsin – tegelikult on noortel vaja ikkagi enda jaoks kohta, kus välja elada, ja ma ei mõtle siin võib-olla lihtsalt nagu kusagil söömas käia, nagu ma enda puhul välja tõin, vaid pigem nagu võib-olla ka need huviringid. Et võib-olla, mis mina teistmoodi teeks, oleks see, et võimaldaks ikka mingi võimaluse noortel kokku saada või midagi. Ja (...) ma tean, et tänava noorsootöö jäi mõnes kohas vähemaks, mis on samuti väga oluline mõnes kohas. Et just nagu tänaval võib-olla need noored isegi ei huvitu nendest reeglitest, ja selleks on siis noorsootöötaja, kes saab minna ja võib-olla nõustada, aidata, mida iganes seal tänaval teha. Kui (...) see ka ära keelata – üldse nagu töö noortega –, siis on nagu küsimus, et mis siis nagu teha. Et noh, kooli õppimise saab põhimõtteliselt neti teel tehtud, aga kõik muu suhtlus on nagu küsimus. See on ju täpselt sama suur osa kui on kogu muu haridus.“ (25aastane naine)

Noorte hinnangud on positiivsemad seoses piirangute olemuse ning teadlaste kaasamisega.

„Kuna ma olen välismaal õppinud ja palju on välismaa sõpru ja suhtlen ka nendega, siis tegelikult Eestis on olnud ikkagi ühed kõige lahjemad piirangud üldse. Meie elu on olnud palju normaalsem kui enamuses Euroopa riikides ja ka Ameerikas enamuse ajast.“ (28aastane noormees)

„No ma ütleks, et see oli hea, et ikkagi nagu teadlaste nõu küsiti selles osas. See oli kindlasti positiivne.“ (23aastane naine)

POLIITIKASOOVITUSED

1. Luua sarnaselt teiste OECD riikidega erakorralised toetusmeetmed noorte kui pandeemia tagajärjel ühe enim kahju kandnud ühiskonnagrupi tööturu- ja finantsolukorra parandamiseks, kuna tavapärase noortele suunatud meetmete olemasolust kriisi ajal ei piisa. Sealjuures tuleks fookusesse võtta pandeemia ajal enim kannatada saanud noorterühmad, nt 15–19aastased noored, kelle seas töötus kasvas kõige rohkem. Arvestades Eesti üliõpilaste üldiselt sagedast töötamist (Koppel jt, 2020) tasuks sarnaselt mitmete teiste OECD riikidega kaaluda ka sissetulekutoetuste maksmist noortele, kes omandavad kõrgharidust, kuid on kaotanud töö ja sattunud selle tulemusel rahalistesse raskustesse.

- Eraldada lisaressurse, parandamaks vaimse tervise spetsialistide kaugvastuvõtude kättesaadavust, tagades samal ajal ka ligipääsu näost näkku vastuvõtudele nendele, kes kaugvastuvõttudel osaleda ei saa või kellele need ei sobi.** Jätkata selle taustal tervikliku vaimse tervise poliitika välja arendamist, mille eesmärk on süsteemset, tõenduspõhiselt ja valdkondadeüleselt tegeleda nii vaimse tervise probleemide ennetamise (võttes fookusesse sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste õpetamise juba alates alusharidusest) kui ka sekkumisega (sh parandades vaimse tervise teenuste kättesaadavust).
- Tagada, et noorsootöö on tuge vajavatele noortele kättesaadav ka karmimate pandeemiapiirangute tingimustes.** Oma roll selles on nii riigil (Haridus- ja Teadusministeeriumil) kui ka kohalikel omavalitsustel. Arvestades noorsootöö kriitiliselt tähtsat rolli noorte toetamisel pandeemia keerulistes tingimustes, tuleb valdkonda suunata rohkem ressursse, et teenus oleks pandeemia tingimustes sobivas vormis (nt väikestes gruppides aset leidva individuaalse lähenemise, mobiilse noorsootöö jms kaudu) kättesaadav kõigile noortele, kes seda vajavad. Sealjuures on riigi ja omavalitsuste koostöös äärmiselt oluline suurendada noorsootöötajate professionaalset autonoomiat, mis pandeemia tingimustes tähendab võimaluse andmist noorsootöötajatele rakendada teatud piiranguid (nt nn 2+2-reeglit) paindlikult, seades prioriteetsele kohale iga noore spetsiifilised vajadused.
- Viia mastaapseid noorte kodudesse suunamisi (nt haridusasutuste sulgemise ja kaugõppe rakendamise näol) ellu vaid äärmisel vajadusel, sest sotsiaalses keskkonnas viibimisel ja suhtlemisel on noorte aju arengus, vaimse tervise hoidmisel, tervikliku minapildi kujundamisel ja iseseisvaks täiskasvanuks saamisel kriitiliselt tähtis roll.**
- Riigi (sh Haridus- ja Teadusministeeriumi, Sotsiaalministeeriumi, Harno), kohalike omavalitsuste, mittetulundusühenduste (Lastekaite Liidu jt) ja erasektori organisatsioonide koostöös jätkata süsteemset tööd selle nimel, et kõigile lastele ja noortele on tagatud digivahendid ja piisavas mahus kiire internet.** Olukorras, kus suur osa hariduse omandamisest, koolitustel osalemisest, tööturuteenuste tarbimisest, vaimse tervise nõustamisel osalemisest ning eakaaslastega suhtlemisest on liikunud virtuaalsesse maailma, ei tohi tolereerida ebavõrdsust süvendavat olukorda, kus osa lastest ja noortest jääb kriitiliselt tähtsatest protsessidest kõrvale tulenevalt oma sotsiaalmajanduslikust taustast või elukohast. Süsteemne töö peab hõlmama nii olemasoleva süsteemi regulaarset monitoorimist ja tegelikele vajadustele kohandamist – vajadusel süsteemi lisaressursside suunamise abil –, kui ka tegevusi süsteemi edasiarendamiseks. Praegune korraldus, kus Lastekaitse Liit koostöös kohalike omavalitsustega tuvastab abivajavad lapsed ja noored ning suunab digivahendid peredele koolide kaudu, ei võta arvesse noorte inimeste vajaduste mitmekesisust. Näiteks võivad lisaks üldhariduskoolide õpilastele digivahenditele ja internetile ligipääsul tuge vajada ka NEET-noored, töötud noored ja üliõpilased, kes kõik on aga praegusest üldhariduskoolidepõhisest digivahenditega varustatuse süsteemist jäänud kõrvale. Lisaks digivahenditele on oluline võtta fookusesse ka piisavas mahus ja kiire interneti olemasolu – peredele, kes ei suuda seda oma vahenditest endale võimaldada, tuleb kohalike omavalitsuste kaudu maksta sihistatud toetust, ning ühtlasi tuleb riigil (Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumil) kiirendada maapiirkondade kiire internetiühendusega varustamise protsessi.
- Jätkata süsteemset tööd laste ja noorte digioskuste arendamisel.** Arvestades mõningaid puudujääke just sellistes noorte digioskustes, mis on iseäranis vajalikud kaasaegsel haridusmaastikul ja tööturul toime tulemiseks (nt digiallkirja andmine, tekstitötlusprogrammide kasutamine, digihügieen, allikakriitilisus, enesereguleerimine digikeskkonnas jne), tuleb kaaluda nii vastavate ainete mahu suurendamist ja väljundite täpsemat määratlemist üldhariduse õppekavades kui ka õpetajakoolituse õppekavade kohandamist, toetamaks õpetajatel oskuste ja hoiakute kujundamist, mida neil noortele olulisimate digioskuste õpetamiseks vaja on.

METOODIKA

Andmed pärinevad järgmistest allikatest:

- Kaks fookusgrupi intervjuud, mis viidi läbi septembris 2021 ning kus osales kokku 13 inimest vanuses 15–29 aastat, sh nii naised kui mehed, erineva haridustasemega, parasjagu õppivad ja mitteõppivad, töötavad ja mittetöötavad noored, kusuures kahe noortekeskuses viibinud noorega oli kaasas ka üks noortekeskuse töötaja;
- Kuus individuaalintervjuud ekspertidega, millest üks viidi läbi märtsis 2021 ning ülejäänud viis septembris 2021, kusuures intervjuueeriti järgmisi eksperte: poliitika kujundamisega tegelev sotsiaalala ekspert, noorteinfo valdkonna ekspert, kaks noorte tugiprogrammi eksperti, noorte tööhõivepoliitika ekspert, noortele psühholoogilist nõustamist pakkuv ekspert.
- Rahvusvahelised ja Eesti uuringuaruanded, valdkonnakirjandus, meediaartiklid ning noortega seonduvatel teemadel toimunud (veebi)üritused;
- Eesti noorte olukorda kaardistavad registri- ja küsitlusandmed.

Registri- ja küsitlusandmete analüüsimiseks kasutati kvantitatiivse analüüsi meetodeid. Uuringuaruannete, valdkonnakirjanduse, meediaartiklite, ürituste, noortega tehtud fookusgrupi intervjuude ning ekspertidega tehtud individuaalintervjuude analüüsimiseks kasutati kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit.

KASUTATUD ALLIKAD

Banks, J. and Xu, X. (s.d.). The mental health effects of the first two months of lockdown and social distancing during the Covid-19 pandemic in the UK. <https://ifs.org.uk/uploads/WP202016-Covid-and-mental-health.pdf>

Candel, O.-S., Jitaru, M. (2021). COVID-19 and Romantic Relationships. *Encyclopedia*, 1, 1038–1046.

Edu ja Tegu. (s.d.) Kuidas teha nii, et suurepärase matemaatika ja kirjaoskusega noored ei feiliks päriselus? <https://ettevotlusope.edu.ee/syndmus/kuidas-teha-nii-et-suureparase-matemaatika-ja-kirjaoskusega-noored-ei-feiliks-pariselus/> (09.11.2021)

ENTK (2020). Laste ja noorte digipädevuste uuringus tuli esile vajadus suurema inimkesksuse järele. https://entk.ee/special_posts/laste-ja-noorte-digipadevuste-uuringus-tuli-esile-vajadus-suurema-inimkesksuse-jarele/

Eurofound. (2020). Living, working and COVID-19. Publications Office of the European Union. Luxembourg. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20059en.pdf (15.09.2021)

Eurofound. (2021). COVID-19: Implications for employment and working life. Publications Office of the European Union. Luxembourg. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20050en.pdf (14.09.2021)

Harju, Ü. (2020). Inimesed jätsid taotlemata 7,5 miljonit eurot kiire interneti toetust. *Postimees*. <https://leht.postimees.ee/7124278/inimesed-jatsid-taotlemata-7-5-miljonit-eurot-kiire-interneti-toetust>

Kolk, K. (2021). Haridus- ja Teadusministeerium eraldab koolidele arvutite soetamiseks täiendava toetuse. <https://www.hm.ee/et/uudised/haridus-ja-teadusministeerium-eraldab-koolidele-arvutite-soetamiseks-taiendava-toetuse>

Koppel, K., Haugas, S. ja Mägi, E. (2020). EUROSTUDENT VII: Eesti lühiülevaade. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Lauristin, M., Loogma, K., Erss, M., Vernik-Tuubel, E.-M. ja Sarv, E.-S. (2020). Õpilaste, õpetajate ja lastevanemate toimetulek koroonakriisi aegses kaugõppes. Eesti Haridusfoorum. https://haridusfoorum.ee/images/2020/Distantsppe_uuring_EHF_250720.pdf

RITA projekt: COVID-19 seotud majandusmõjude ning nende pehendamiseks mõeldud poliitikameetmete tõhususe hindamine

Leavey, C., Eastaugh, A. and Kane, M. (2020). Generation of COVID-19. Building the case to protect young people's future health. <https://www.health.org.uk/sites/default/files/2020-08/Generation%20COVID-19.pdf>

Leppik, C., Haaristo, H.-S. ja Mägi, E. (2017). IKT-haridus: digioskuste õpetamine, hoiakud ja võimalused üldhariduskoolis ja lasteaias. Tallinn: Poliitikauringute Keskus Praxis.

Loogma, K. ja Sirk, M. (2021). Eriolukorrast tingitud distantsõppe kogemused ja mõju kutseharidusele. https://www.hm.ee/sites/default/files/tlu_raport_distantsope_kutseharidus.pdf

Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium (2020). Riik toetab täiendavalt kiire interneti viimist maapiirkondadesse. <https://www.mkm.ee/et/uudised/riik-toetab-taiendavalt-kiire-interneti-viimist-maapiirkondadesse>

Mõttus, M. (2021). „Siin me oleme“: digiriigi 70 000 majapidamist toimetab leviaugus. ERR. <https://www.err.ee/1608373554/siin-me-oleme-digiriigi-70-000-majapidamist-toimetab-leviaugus>

Mägi, M. (2021). Projekti „Noorte osaluse suurendamine“ arutlusseminar „Noored ja (digi)osalus“, 15.09.2021.

NICCY (2021). A New and Better Normal. Children and Young People's Experiences of the Covid-19 Pandemic.

OECD. (2020a). Youth and COVID-19. Response, Recovery and Resilience. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=134_134356-ud5kox3g26&title=Youth-and-COVID-19-Response-Recovery-and-Resilience&_ga=2.108571522.1647958361.1631103063-115412392.1631103062 (14.09.2021)

OECD (2020b), *OECD Regions and Cities at a Glance 2020*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/959d5ba0-en>.

OECD. (2021a). Young people's concerns during COVID-19: Results from Risks That Matter 2020. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1099_1099612-0juxn9tthe&title=Young-people-s-concerns-during-COVID-19-Results-from-Risks-That-Matter-2020&_ga=2.251194246.1647958361.1631103063-115412392.1631103062 (14.09.2021)

OECD. (2021b). What have countries done to support young people in the COVID-19 crisis? https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1099_1099609-ia84hp7m3s&title=What-have-countries-done-to-support-young-people-in-the-COVID-19-crisis&_ga=2.157476922.1647958361.1631103063-115412392.1631103062 (14.09.2021)

OECD. (2021c). Supporting young people's mental health through the COVID-19 crisis. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1094_1094452-vvng8dqm9u&title=Supporting-young-people-s-mental-health-through-the-COVID-19-crisis&_ga=2.251194246.1647958361.1631103063-115412392.1631103062 (15.09.2021)

Oidermaa, A.-K. (2021). Tulipunkt: NÄHTAMATUD NOORED. Veebiüritus.

Orben, A., Tomova, L. and Blakemore, S.-J. (2020). The effects of social deprivation on adolescent development and mental health. *Lancet Child Adolesc Health*, 4(8), 634–640.

Org, K. (2021). Projekti „Noorte osaluse suurendamine“ arutlusseminar „Noored ja (digi)osalus“, 15.09.2021.

Pärli, M., Lillemäe, L. (2021). 70 000 internetiühenduse eest: viimane miil jääb sageli rahabarjääri taha. ERR. <https://www.err.ee/1608107590/70-000-internetiuhenduse-eest-viimane-miil-jaab-sageli-rahabarjaari-taha>

RAY. (2020). Research Project on the Impact of the Corona Pandemic on Youth Work in Europe (RAY-COR). https://www.researchyouth.net/wp-content/uploads/2020/09/RAY-COR_Initial-Survey_Key-Findings_20200814.pdf (15.09.2021)

Reile, R., Veideman, T. 2021. Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2020. Tervise Arengu Instituut.

Seema, R., Vinter-Nemvalts, K. (2020). Digisõltuvus ja digiärksus. Kogumikus M. Heidmets, Haridusmõte. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

RITA projekt: COVID-19 seotud majandusmõjude ning nende pehendamiseks mõeldud poliitikameetmete tõhususe hindamine

Tammets, K., Ley, T., Eisenschmidt, E., Soodla, P., Sillat, P.-J., Kollom, K., Seitlinger, P., Väljataga, T. ja Kori, K. (2021a). Eriolukorras tingitud distantsõppe kogemused ja mõju Eesti üldharidussüsteemile. https://www.hm.ee/sites/default/files/tlu_raport_distantsope_yldharidus_2810.pdf

Tammets, K., Eisenschmidt, E., Soodla, P. ja Ley, T.-T. (2021b). Distantsõpe 2020 – pilguheit õpilaste ja õpetajate kogemustele. Riigikogu Toimetised. https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2021/06/121-128_Fookus-Tammets-Eisenschmidt-Soodla-Ley.pdf

Vorobjov, S., Salekešin, M., Vals, K. 2018. Eesti täiskasvanud rahvastiku uimastite tarvitamise uuring, 2018. Tervise Arengu Instituut.

Lisaks kasutati järgmiste Turu-uuringute AS-i uuringute tulemusi:

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 7. küsitluslaine (28-29.04.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 10. küsitluslaine (19-20.05.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 11. küsitluslaine (17-19.06.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 13. küsitluslaine (14-17.08.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 16. küsitluslaine (22-25.10.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 18. küsitluslaine (16.-18.11.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 20. küsitluslaine (14-16.12.2020)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 21. küsitluslaine (8-10.01.2021)

Turu-uuringute AS (2020). COVID-19 teemaline küsitlus. 24. küsitluslaine (26-28.02.2021)

Turu-uuringute AS (2021). COVID-19 teemaline küsitlus. 26. küsitluslaine (26.-29.03.2021)

Turu-uuringute AS (2021). COVID-19 teemaline küsitlus. 28. küsitluslaine (21-26.04.2021)

Turu-uuringute AS (2021). COVID-19 teemaline küsitlus. 31. küsitluslaine (14.-17.06.2021)

Turu-uuringute AS (2021). COVID-19 teemaline küsitlus. 31. küsitluslaine (16-23.08.2021)

Turu-uuringute AS (2021). COVID-19 teemaline küsitlus. 33. küsitluslaine (26.-31.10.2021)

Väljaandes sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Haugas, S., Allemann, M., Anniste, K.; 2021. COVID-19 pandeemia sotsiaal-majanduslik mõju noortele. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Rahastus ja märkused:

Siinne analüüs on tehtud RITA 1 projekti "COVID-19 seotud majandusmõjude ning nende pehmendamiseks mõeldud poliitikameetmete tõhususe hindamine" raames. Projekti eesmärk on pakkuda ajakohast ja kvaliteetset sisendit koroonaviiruse pandeemiast tingitud kriisi lahendamiseks ning hinnata kriisi leevendamiseks välja töötatud kriisi leevendusmeetmete majanduslikku mõju.

Uuringu tellijaks on SA Eesti Teadusagentuur ja tööd rahastatakse Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti Teadusagentuuri programmist RITA ja Eesti riigi eelarvest.

Uuringut viivad läbi Tartu Ülikool (juhtpartner), SA Poliitikauuringute Keskus Praxis ja Eesti Rakendusuuringu Keskus CentAR OÜ.

Projekti materjalid:

- <https://c19majandus.ut.ee/avaleht>
- <http://www.praxis.ee/tood/covid-19-sotsiaal-majanduslik-moju/>